

СВЕТЪТ НА ЕЛИСАВЕТА БАГРЯНА

Акад. Пантелей Зарев

Измежду нашите най-големи поети, творили през 20-те години, тя изпъква като изключително голямо и оригинално явление. И то както с новата насока на чувствата и мислите, така и с тяхната дълбочина и искреност. Сякаш от рождение е все близо до живота, питомка на природата, неразлъчена от нея с книжна мъдрост. Сякаш вслушана в своя вътрешен глас, тя е призвана да не се отклонява от родовото си женско начало с нищо, което му е чуждо. И лириката ѝ, отрекла отвълечената поетика на символизма, обогати българската поезия с ново, здраво, земно съдържание.

Това става така не защото младата поетеса твори със съзнание за необходима промяна. Тя не напада по убеждение предходниците си — литературните манифести и пропагандните пози са ѝ напълно чужди. Самата ѝ творческа природа, като я застава да познае себе си, я обръща изцяло и към новото, което се извършва. С могъщия си талант и с рядката си чувствителност тя става след първата половина на 20-те години водеща личност, която насочва българската литература към брегове, на които не е спирал нейният кораб.

Първите си стихотворения печата през 1915 година в сп. „Съвременна мисъл“. С тях още принадлежи към времето на Яворов, Дебелянов, Лилиев. Но след Първата световна война тя изведнъж сваля поезията ни от здрачените небеса на символизма върху земята, изпълни я освен с нови, свободни представи за жената още и със стихийно бликналата сила на едно почти материалистическо светоусещане. Изповедта на младото ѝ, възторжено, изтерзано от обич сърце е твърде смела. Това сърце идва да извиси по новому живота, то внушава свое тълкуване на любовта, то не отминава земните, необузданите радости на свободната човешка природа.

Багряна се опиянява от самата женственост у себе си с дързост, неподозирана у жена. Тя е даже „безтактна“, тъй като изведнъж, без смущение заговори за несдържаните си чувства и за любовната си волност. Тя не зачита проповедите на добрата стара добродетел. Отхвърлила ограниченията, изпълнена с жизненост, дълго липсвала на затворената в домашния си свят българка, Багряна призовава към разкрепостяване на любовта. Като че поетесата с високо и благородно чело, както я показват портретите ѝ от 20-те години, притежава и духовната, и физическата сила на млада богиня. Тя се вдъхновява от силните си жажди, иска да живее неограничавана, показва в своята независимост някаква смущаваща близост с родовата първичност на жената от прастарите тракийски митове. Във вените ѝ бушува кръвта на вакханките, танцували бурно, до припадък в жизнените култове на Диониси. Опияняването ѝ идва не само от любовното чувство, а и от всичко първично. Очите ѝ са ненаситни за красотата на ландшафта, в който бушуват силите на природата.

Сърцето ѝ е все жадно, все незадоволено, все увличащо се към нови и нови рискове. Някъде, от много далече, през магията на времето и тайните на nasledствеността идват тия бурни вълни, звучащи в дисонанс с фалшивите съвременни гласове на приетата добродетел. Те са като че ли в още необяснения ни етногенезис, в тъмната ни праистория. Та нали българите и славяните, населили земята на траките, са се смесили с тях. Нали те са създавали през средновековието жизнелюбива философия с най-различни митични разклонения. Нали по-късно са поддържали през вековете и вратата в самодивата, която, като отхвърля всякакви ограничения, като се отдалечава от всякакви домашни норми, отстоява свободно родовата същина на жената.

Като модерна потомка на гореща българо-туранска кръв Багряна се вслушва в дълбоките повици на природата си и не се смущава от онова, което я съди извън нея. Тя търси все пълнотата на живота, ослепена е от земното и чувственото, неограничавана от аскетически канони. Нейната смела жизнена сила е неударжима понякога като космическа стихия. Тя я повлича към греховност, отрича тихото щастие на домашната привързаност и „радостите“ на неслободното себеотдаване.

В свободното чувство, във виталната необузданост е патетиката на Багряна. И още — в земното ѝ влечение към човешкото, в жаждата ѝ за волната изява на естествено-природното в природата на жената. Тя се прекланя пред подхвърляните на съмнение от символистите земни дарове на любовта. Като детето, което е близо до света със своите сетива, още незатворени от развитата духовност и рефлексията, като здравия първичен човек, който предпочита истините на слуха и зрението, и Багряна отхвърля всичко, което е отвлечено, за да се довери главно на своята свежа сетивност. Тя е опиянена от нея и изпълва с тежка земна представност и най-одухотворените си стихотворения.

Кои са потайните извори на тази чувствителност, какви реални сили раздухват тези страстни жизнени пламъци, обхванали духа и плътта?

Още като дете Багряна е запомнила тъмното, дълго траялото ни минало. То е донесло следите на средновековието чак до прага на новия, съвременен град. В един спомен поетесата разказва как в детските ѝ впечатления е изглеждала някогашната изоставена и полуселска столица: „Например пред бащината ми къща, която съществува и днес и която сега е в един от най-хубавите квартали, тогава се простираха обширни бостани с любеници. А улицата ни, сега широката, чиста, светла улица „Раковски“, тогава беше толкова кална, че хората затъваха и загубваха галошите си в лепкавата черна кал. Точно срещу прозорците ни, на един дървен дирек имаше фенер с петролна лампа. Всяка вечер аз гледах как идваше един човек, нарамил стълба, подпираше я на дирека, качваше се и запалваше фенера. . . .“ Такава е била някогашната София, незаличила следите на своя средновековен изглед и на старите си патриархални нрави въпреки модерните литературни течения и постановките в театъра на западни автори. София, обсаждана от едно просто в бита и мислите си „полудиво“ шопско население, София разлюшквана от политически борби, тръгнала по нови културни пътища, но криеща още и в морала и в домашната си затвореност диктатурата на патриархалността. Тъкмо от този свят, сложен и противоречив, нов и недоизживял себе си, запазил идилията на патриархалната нежност към жената и традиционните грубости към нея, се откъсва сега съзнанието на българката. Нашето възраждане ѝ даде подтик за героизъм и за индивидуална изява. То я направи духовно свободна — Стояна от „Пристанала“ на Ботев, Гергана от „При извора на Белоногата“ на Петко Славейков, Рада от „Под игото“ на Вазов. Но във всичките си тези героични превъплъщения българката е смирена в интимното си чувство, укротена в жизнелюбието си, добродетелно привързана към мъжа. Тя няма

свои желания-претенции на духа и плътта, няма свои суверенни владения, в които сигурно и спокойно да се разпорежда със себе си и да бъде напълно вярна на себе си в своята родова женска същина. В този смисъл тя е закъсняла в своето цялостно освобождаване.

В границите на едно ново време, след войните, под напора на силната си, жизнелюбива природа, Багряна даде израз на нетърпимостта към ограничения и на поривите на родовото у жената. Тя понесе в своята лична съдба нейните извековни радости и нейните горчивини. Лириката ѝ през 20-те години на XX век зазвуча със свежата жизненост, със силата и младостта на едно закъсняло ренесансово начало. Багряна има духовни връзки не само с Ана Ахматова, както непрекъснато се посочва това, а и с много по-далечни предходници — като Петрарка и Бокачо, осветили италианското възрождане, като френските ренесансови поети от XVI в., чувствени и жизнелюбови, по-късно вече като нашия обичащ живота и любовта Петко Славейков. Корените ѝ са във вековните предренесансови представи на българина, запазили се в митове като тези за самодивата и подготвили издалече ренесанса ни. (Самодивата, която живее волно в Балкана или като жена пленница смущава покоя на рода с неограничената си жажда за свобода.)

Разбира се, новото време, настъпило след Първата световна война, присъствува във всичко, което е създала поетесата. Но Багряна изразява вековни жажди, като се превъплъщава в образа на сестрите си. Тя облича ту монахинското расо на младата домашна затворница („Даровете“), ту печалното и безлично облекло на съпругата, заключена между четирите стени на дома („Несретница“), все за да се бунтува срещу тази съдба, сама смела и неограничавана в поривите си. Тя става за изненаданото общество и за скудоумната мисъл чудото на дръзновената ни поезия. И то без звучни манифести, без пропагандни призови, без пози.

Творчеството ѝ е буен прилив на чувства, завличащи преградите. То е ликуване на отприщени сили. То е дионисиевски обред на чувственото начало, вик на освободената от канони родова същност на жената. То е осъвременено, модерно извисяване на любовното изживяване, пречистено от грубо еротичното и от прекалено земното — за разлика от старите тракийски еротични ритуали и култове. Като образ на цялостното женско битие то е и трагична изповед за постигнали жената болки, стениание от съвременна изневяра, израз на преданост и наслада, чувствена вакханалия и най-пречистена духовност. Но най-вече то е неудържим порив към свобода. Багряна се стреми към индивидуална свобода, за каквато не претендират даже възрожденката Гергана от „Извора на Белоногата“, даже Рада от „Под игото“. Нейни сестри са някои от героините на Йовков — Женда, Божура —, но у тях свободното, индивидуално съзнание идва повече като напор на лично женственото в характера, отколкото като израз на родовата всеобща същина на жената. При това у Багряна има и нещо неусетено така силно или непознато у предходничките ѝ. Тя е отрицание освен на моралната ни затвореност още и на откъснатостта ни от динамиката на големия свят. Тя жадува да скита по света, да види чудото с отворени очи, да го приеме в сърцето си, възраждана от изненадата. От здрача и тяготата на заключеното в домашни рамки минало тя се вглежда напред, в разтварящия се „бял ден“ на живота. И пак смело и открито се отдава на изживяванията си.

В посочения спомен тя разказва за начални още впечатления от новото, останали у нея от технизирането на малката и изостанала София. Тези детски впечатления запазват своя континуитет и у възрастната Багряна. Те играят ролята на коварното „либидо“, пренесло своята сила от детството в бъдещия човек. „Затова пък незабравима е за мене вечерта — разказва по-нататък

Багряна, — когато за пръв път светнаха в София електрическите лампи. — О, нас ни премениха в новите ни дрешки, защото — „Щяло да се вижда като бял ден“ — казваха родителите ни. Заведоха ни на площад „Славейков“. Там новите големи глобуси слънца обливаха с феерична светлина насъбралата се тъпна столични граждани, излезли като нас да видят чудото на електричеството.“ Заслепяваща светлина в огромни глобуси — ето как са изглеждали първите мигащи електрически лампи в София. Но нали те се появяват в контраст с мътната светлина на газения фенер. Нов, „бял“ ден настъпва с тях освен за очите още и за пробудената чувствителност на жената. Превъзможна натиска на привычното, отприщила стихии на земната си чувственост, Багряна отхвърля покорността на домашната послушница и тръгва по света със сърце, което се не насища, и с очи, които се ненаглеждат. Първата, зашеметяваща скитница в нашата лирика.

Разликата между сегашното и билото, доскорошното, когато жената като мечтателната Миньон от цветните картички все очаква любимия в сантиментални пози, е огромна. Бих казал: промяната е невероятно грандиозна. Никаква домашна традиция не може вече да задържи порива на освободената жена. Никаква сила — материална или духовна — не може да се противопостави на бликналите ѝ жажди. Щурмува се свободата — със силен, поетичен напор, в който съучастници стават стихии: вятърът, водата, най-силно опияняващото в бита на човека — виното. В химна, назован „Стихии“, основните елементи на света, събрани и материализирани в родното, носят все идеята за големите вътрешни ценности на свободата:

Можеш ли да спреш ти вятъра, дето иде от могилите,
профучава през боазите, вдига облак над диканите,
грабва стрехите на къщите, на каруците чергилата,
сваля портите, оградите и децата по мегданите —
в родния ми град?

Можеш ли да спреш ти Бистрица, дето иде пролет, яростна,

можеш ли да спреш ти виното, що веднъж е закипяло то

Как ще спреш ти мене — волната, скитницата, непокорната —
родната сестра на вятъра, на водата и на виното,
за която е примамица непостижното, просторното,
дето все сънува пътища — недостигнати, неминати, —
мене как ще спреш?

Космичен химн на волността, в който поетесата се е обърнала към анонимен събеседник. Кой е той? Може би мъжът, привикнал с покорността на жената и със сладките закачки в домашната клетка? Може би някой от близките и познатите, които искат нейното поведение да бъде в синхрон с установилата се добродетел? Може би самото общество с неговия морал, застанало на пътя ѝ? А може би това е никой — това е пречката изобщо на света, традицията въобще, предполагаганата съпротива изобщо, която срещат всичко свободно и бурно като нея — вятърът, водата, виното.

Неочаквано понякога поетесата се отрича даже и от любимия, към когото извътре се стреми. Тъй като и той е една верига, тъй като и той отнема свободата ѝ. А тя обича не него — тя обича самата своя обич, самото свое свободно отдаване. Колко силен е оптимизмът в лириката ѝ и как радостно поетично е изживян той в бдрото протичане на звуковете и словото в стиховете:

Летете — радостни или омразни,
и делници, и празници.
Летете — няма да ви смятам,
дни мои на земята —

вий, сиви гълби и беля,
излитнали из моите ръце
и някъде в безкрая отлетели
като към предначална цел...

Поетесата, като отхвърля лицемерната добродетел, разширява до безграничност свободата на жената. Без граници става и нейното женско влечение, като не всякога е уточнен личният избор.

Разбити са светилищата на старите домашни богове. Радостен революционен лъх е разлюшкарал духовете и става възможно и най-невероятното. Поезията на Багряна, обърната навътре, към индивидуалното, е израз на това освобождение — вече навън, в обществото. Тя убеждава с индивидуалното си настроение, че като тъп властелин е стоял животът над жената, нямала своя любов, свой собствен огън на чувствата. Че са ѝ били отнемани божествените дарове на свободата, на самодивско-дионисиевската ѝ независимост, а следователно и на нежността, на привързаността, на женското милосърдие.

*

При началните си прощъпулки Багряна създава творби, които като цвета, който не завързва плод, не са могли да живеят дълго. Тя още не е победила преобладаващата поетическа инерция. Разказва, че до двайсет и пет годишната си възраст е написала цяла папка със стихотворения, невидели бял свят. Те са се раждали и от потоците на живата ѝ поетическа природа, и от усилието ѝ съзнателно да оформи художника у себе си. Овлабяването на формата ѝ е струвало много труд. Не изведнъж стихът ѝ е понесъл в ритми богатството на чувствата и мисълта, не изведнъж е станал послушен инструмент за озвучаване на изживяното. Този начален период завършва, за да изпъкне скоро рязката оригиналност и самостоятелност на поетесата.

Когато през 1923—27 година създава включеното във „Вечната и святата“ тя почти не излиза от предходниците си, като изключим опората ѝ в народната песен. Не личи в тоя сборник да е стажувала някъде дълго — нито даже у Пенчо Славейков, нито даже у Яворов, а още по-малко у символистите Теодор Траянов и Николай Лилиев. Целият минал поетичен опит е пренесен в нейната лирика отдалече, без да затъмнява оригиналната ѝ самобитност. Със своето стихийно материалистично светоусещане, със земната си виталност, съчетана с платоническа чистота на чувствата, тя мечтае по иначе, изповядва се по иначе и се среща по иначе с природата в сравнение с големите поети преди нея. По иначе от тях строи и своя силно емоционален и все пак малко разказвателен, до известни граници епичен стих.

Близостта ѝ с Дебелянов в непосредността на изживяването ѝ е недостатъчен белег, за да може да говорим и за негово влияние. Отличава се от Дебелянов освен със свежото си жизнелюбие, развихрено и свободно, още и с повече песенната тоналност на стиховете си. Властно наложилата се сетивност облича лириката ѝ в земно словесно облекло, каквото не намираме у Дебелянов. Поетесата, като поглъща света със сетивата си, всякога будни, улавящи природата в яснота, изпълва словото си със земното изобилие, с багри и тонове, които радват окото и слуха. У нея даже звуковете живеят, а не са отвлечени стилови явления. Така нейната лирика подчертано контрастира с книжната, отвлечената поетичност у символистите.

Сближава я с Кирил Христов виталността ѝ. Но тя е и повече одухотворена, и по-чиста от него в любовния си порив. Тя възпя мадонната майка, в чийто свят Кирил Христов не е прозирал и не го е уважавал. Далече е от неговите по-

късни изкуствени мъдрувания. За нея простотата е съвършенството на поезията, първоосновата на хармоничното и прекрасното. Както за Кирил Христов, и за нея светът открива красотата си чрез материални багри и линии, чрез вещественни форми. Тя го усеща и го помни както го носят сетивата ѝ и при най-напрегнатите емоционални състояния. Но в мисловните, в етичните ѝ изживявания се налага по-богата духовност, която не е потисната от чисто отражателния поетичен порив на Кирил Христов.

Като чувствава по своему красотата на земните форми, като не примесва в съзерцанията си нищо чуждо, Багряна оставя впечатлението, че се откъсва от предходниците си и че предишният механизъм на художествено възприемане ѝ е до голяма степен чужд. Изчезват у нея особено отвлечените линии, здравчините, смътните видения на символизма, стопени сега в една земна яснота. Тя изясня най-е яркостта на света. В стихотворението ѝ „Пасторал“ дъбът шуми свежозелен — като че ли бихме могли да попипаме младия му лист. Тревата също е свежа, вървите по нея, а слънцето залязва върху планинския рът, който е съвсем познат, стои пред очите ви като част от сегашния (описания в момента от поетесата) и от прастария български пейзаж. И кукувицата там, в това стихотворение-реалност, отчита човешкия живот, както я чувате в нашите млади и свежи, разлистени гори.

Да, за Багряна не действа законът за преповторимостта на лиричното, завладяло веднъж духовете. Тя скоро е отрезвяла от чуждото въздействие. В лириката ѝ няма освен предишната образна форма, но и предишното поетическо обобщаване. Като всеки от големите ни поети тя предлага материал за изучаване на един от различните видове на чувствителността. Особено е чужда на поетесата всякаква схематичност. Словото, мисълта, образът се сливат всякога с реалното, просмукани са от него. Съзерцанията, облечени в сетивна представност, заблестяват сега у нея с неповторена земна светлина. Чрез точно окачествяващите представи поетичното си възвръща своята конкретност напълно. Студеното е действително студено, а не поетическа метафора, топлото действително топло, а не е далечен образен знак на условна и преповторена поетична действителност. Багряна и преповтаря света, и търси подходящия поетичен шрифт за семантиката на своите настроения. Пейзажът ѝ е точен, със силни гъвкави линии, като погледът среща близката гора („На дача“), като слухът чува звънналата от рояка пчели пробудена земя, а кожата усеща действителния хладен интериор на стаята („Песента на предачките“). В конкретно единство са цялото на общението и подцялото на образа.

Така от сетивната точност избликва и многообразието в поезията на Багряна. Тя става зрима и звучна, обрисова всичко със сигурност, спокойно, точна в детайла въпреки бурното вакханическо възприемане на природата. Багряна отрече в поетиката на символистите главно притъпената (сетивност и онзи асоциативност, която, откъсната от света, гони само сложните зигзаги на мисълта. Стихът ѝ е понякога „разказан“, леко епичен, защото изживяването — радостта, ликуването, болката — имат и своя конкретно-сюжетна подоснова. Нещо става или вече е станало и то отключва ручеите на вдъхновението. Не могат без кратък разказ стихотворения като „Песен за предачките“, даже и лично изповедни творби като „Потомка“. Неразвит разказ е залегнал и в споменатия прекрасен „Пасторал“, съставен от две стихотворения. В първото на фона на пълния с радости ден се подготвя настроението за изпяване на пасторала. Във второто се разказва мечтата на скромната овчарка, която, като вижда любимия, претворява с фантазията си в жезъл попълната му тояга и иска да го обкичи с венец от дъбови листа, за да го направи цар на своето малко царство от три кози. Възкръсва така в песенно-разказната форма и традицията на средновековните пасторали, и образната непосредност на античната лирика, в

която пряко се реализира чувството и същевременно авторката попада в нежната мелодичност на старинния български саз, като пее и разказва с полуепичен тон.

Неразвит разказ има даже и в цикъла „На дача“. Препълнената с впечатления от природата душа, изживените чувствени радости и напрегнатото любовно очакване предопределят елементите на разказа в най-емоционалните, най-лирично съгъстените творби на поетесата. Тя означава серии (поредици) от състояния под неосъзнаваното въздействие на жизнелюбия си отклик на протичащото у нея и в света.

Докато в своя разказ традиционната символистична лирика обича загатката, Багряна предпочита яснотата и точността в сюжета. Тя избягва проповедния тон — това би било твърде „грубо“ за нея. Но тя говори за жизнената си съдба, за виталността и любовта си, като си служи обилно с разказни и битови детайли: бъчвите с вино например в „Стихии“, на които пише с „букви кирилски“ „черното“ и „бялото“. Прокуденото доскоро земно съдържание прониква всестранно в поезията ѝ. То заличава характерното за символизма противоречие между материя и дух. Духът тук живее напълно с материалното, диша чрез него, блъска се в него.

Поезията на Багряна се отдалечава освен от символизма, но и от творчеството на поети реалисти до войните, доколкото тя взема действителното като тема с по-смела художествена непосредност. Такава е отликата ѝ например от Пенчо Славейков. Нейното любовно изживяване е по-богато и по-разнообразно от Славейковото. Свежиет ѝ допир до простия веществен свят събужда и сетивни представи, каквито не намираме и у най-жизнените Славейкови творби. Изглежда почти невероятно това отдалечаване от предходниците, това откъсване от най-големите и най-добрите преди нея в лириката.

От ранна младост тя носи едно вътрешно преклонение пред личността на Пенчо Славейков. Той я насочва към свободна поетическа изява на чувството. Той, мъдрецът, я учи да бъде винаги варна на човешкото у човека. По-късно, по повод 50-годишнината от смъртта му, тя изповядва обичта си към него в стихотворението „Към поета“:

Мечтаното Лаго ди Комо

от млади години аз нося
в сърцето си,
с болка вдълбано,
това име,
слято завинаги
с лика ти трагичен,
поете
изгнан,
дошъл тук да умреш.

Горя ти в любов
и ненавист
и твоята кървава песен
обagri алпийския залез
и сля
величавата мъка
с великата красота.

Сега, след половин век,
аз ида
по твоите стъпки
към тебе —
да сложа пред твоята памет
една скромна
българска роза
с една закъсняла
сълза.

Пенчо Славейков за нея, както и за Дебелянов, е и етичен пример. Той сочи благородното самоотричане като необходимо за жреческото служене на изкуството. Но нейната и неговата тоналност се различават, палитрите им са нееднакви, тъй като двамата и по иначе вкусват от плодовете на живота, от болките и радостите му — Славейков по-книжен и мисловен, искащ да бъде непосреден, Багряна непосредна и когато дири мъдростите на света.

Багряна обича Яворов и разбира драматизма на неговата поезия, без да се увлича от Яворовата отвличеност и от Яворовите обобщения.

Тя се вживява и в чужди, небългарски поетически светове. Особено я привлича руската поезия от Пушкин до Блок, дълго владее духа ѝ Ахматова, възхищава я немската поезия — по-специално певецът на привличането и отчуждаването в любовта Хайне. Но над нея трайна, продължителна, неизменна власт, която би нахвърлила самотитостта ѝ, не е имал никой наш поет или чужденец. Влиянието на Ахматова, която ѝ подсказва много истини за възторжено тъжната и трагична драма на жената, не е оставило следи във фактурата на стиха ѝ — свободен, широко разгърнат, не така синтетично съгъстен, както стихът на руската поетеса. Багряна усвоява с лекота традиционното, за да го надмogne. Тя е устремена все към себе си, към новото и неочакваното, което е глас и вик предимно на собствената ѝ природа.

Тя се отделя от своите богати с мисъл и оригинални по форма съвременници: Фурнаджиев, Разцветников, Далчев, Йордан Стубел. Макар те всички да сближават като нея лириката с живота чрез сетивното и вещественото, различията изпъкват съвсем явно. Тя е близо до Фурнаджиев по космично възприемане на света, по динамика на представите. Отдалечава се от него с непосредната конкретност и сюжетност на детайла, с липсата на психологическа натегнатост, която довежда понякога до пресилена психологизираност образа у Фурнаджиев. Ако е предметно веществена в съзерцанията си като Далчев, не е склонна към философската игра на мисълта като този автор. Много дълбока е и в превъплъщенията на фолклорното от Стубел. Тя запази през 20-те години, когато процъфтяваха посочените поети, своя сфера — никой от съвременниците ѝ не изпя такъв мощен химн на живота дихание на любовта като нея. В ранната лирика на Фурнаджиев и Далчев любовта отсъствува, тя се появява у тях едва по-късно. Те са грабнати от социални и философски съзерцания и отстъпиха интимно човешкото на поетесата, изскокнала на фона на съвременната ѝ лирика някак си прекалено монолитна, ненапомняща другите и неповторима в огненото си жизнелюбие.

*

Младата и свежа поезия на Багряна от „Вечната и святата“ всякога ме е изненадвала и вярвам и занаяпред ще изненадва читателя с намереното равновесие между два видимо противоположни елемента. От една страна, тя е наситена с първична, бих казал, варварска горещина на чувството и звучи в напрегнат тон, без отслабване на художествената интензивност. Даже мълчанието у Багряна не е празно откъм драматизъм, не е без своя силен романтичен подтекст. От друга страна, лириката ѝ е спокойна, ясна и уравновесена, като всичко е измерено и формално завършено. Така Багряна е пример и за романтичното себеподаване на изживяването и за намиране на онази класическа дистанция от непосредствено даденото, която прави възможно спокойното поетическо съзерцание и свършенството на формата. Тя е узнала някаква мъдра тайна, чрез която извежда стихотворенията си именно до върховете на класическото. И при най-драматични състояния, и при най-поривни романтични влечения стихотворната ѝ реч е някак си улегнала, някак си хармонично спокойна като

у поетите, завършили вече в майсторството формалните си търсения. Душевното напрежение е кондензирано, непрекъснато експлодират синкопите на чувството, но словото тече съдържано, богато и уравновесено. Просто и мъдро се казва онова, което носи и силата на вълнението, и неочаквания скок на мисълта. Това е и душевно здраве, и нещо повече — един художествен инстинкт, една мярка за класическата точност на израза в тоя закъснял поетичен ренесанс. Нима не идва от душевното здраве тая сигурност, с която се извайва логично и стройно стихът. И същевременно не се ли усещат една точна мярка и един извисен вкус, които запазват във формата непокътната младата сила на чувството. Така „противоречието“ придобива широк смисъл като израз на нова непозната чувствителност — в изживяванията кипи земната сила на тракийските култове, а във формата се запазва аполоновското спокойствие, класическата яснота. Това уравновесяване на противостоящи художествени стойности личи не само при съдържани в драматизма си и спокойни стихотворения като „Старите моми“, но и при бурно поривни произведения от типа на „Стихий“. Слънчевата яснота на словото преобладава даже и при трагично, разрушително съдържание. Поетесата, като дава предимство на динамично романтичното, никога не нащърбява красотата и завършеността на израза, не накрънява цялостта на вътрешната архитектура на стихотворението. Нейното огнено, трепетно, неспокойно чувство израства във форми необикновено хармонични и съзидателно спокойни. Поради това и понятието класика, употребено в смисъл и на съдържателна духовност, и на богата форма на естетическото, напълно прилепва към творчеството ѝ.

Най-емоционалната, най-ренесансово жизнената ни поетеса е съумяла да контролира това, което създава със здрав инстинкт и с трезв художествен разум.

Споменатото класическо съвършенство оставя даже впечатлението за преобладаване на известна мисловност в творчеството на Багряна. Една мисловност, която проличава в търсене на издържаната форма, в контролираното поетическо съзнание, в стремежа ѝ всред вълшебството на емоционалните си вълнения да не се загуби вътрешната творческа яснота. Тя, романтичката, се съпротивява на неяснотата, на метафизиката, на тъмната смес между реално и въображавано. Такава е в своята завършеност дръзновената и класическата Багряна, голямата ни поетеса, която е непосредно в реда на творци от ранга на Яворов и Пенчо Славейков, на Дебелянов. През 20-те години, когато страната гърми и се пръска от напора на бунта и протеста, когато майките и жените на падналите в битката завиват черните забрадки, тя запазва една дистанция от социалните борби. Тя не е напълно в сегашното. Но затова пък духът ѝ търси трайната и прастара народна същност и настоящето е нейно като връзка с миналото, като порив към бъдещето, като неудържима, гръмотевична страст към освобождаване.

*

Багряна е рядко проникновен психолог на любовта. В лириката ѝ преобладава винаги индивидуалното начало. Тя е изповедна. Поетесата все се задълбочава в себе си, все дири своето „аз“, като не отминава никой конкретен случай, за да разкрие личното, интимното. Но така, чрез вътрешните си състояния тя намира и вековното у жената, стремежа ѝ да е свободна особено в своя безсмъртен любовен нагон. Оттук и обобщаващите значения в лириката ѝ. Чрез своето любовно опияняване, чрез болките и вълненията си тя намира ключа към душата на жената, стремяла се да разкъса връзките, които я задържат, жената, която не се бои нито от закона, нито от рисковете, когато чуе

отсечените любовни удари на сърцето си. Личните пориви на поетесата и тези на сестрите ѝ зазвучават в цялостен химн. Страстта у тях напомня необятното и авторката я сравнява с могъщата свобода на природата, на океана, на спялата и неудържима стихия.

Жената в лириката на Багряна с инстинкт и съзнателно, с мисъл и спонтанна воля се стреми винаги към реализиране на същественото в своята природа. Така израстват усложнени големите художествени обобщения: ренесансовото жизнелюбие, сплетено със старите народни митове, чувствеността на тракийката, слята с модерната психологическа изповедност. Най-страстно и неудържимо жената в лириката на Багряна мрази затвора на брака. И тя никак не скрива това си чувство под булото на лицемерния морал. Тя разкъсва нишките, които я обвързват и които пречат на всеотдайността ѝ. Иска да е вярна само на влечението си, радва се на простото и жизнено „невъздържание“ в любовта. Ето ужасното в съдбата ѝ:

Помисли. — Да ти стана жена?
да изпием кипящото вино
в една сънна и кратка година,
да е всеки ден същ, неизменен,
и ний всичко един в друг узнали.
Да вървиш неотменно до мене,
без да трепнеш, докосвайки само,
както днес, непреклонното рамо.
Да се върнеш от работа в къщи
и, по навик, набърже целунал,
да задремеш над вестник разтворен. . .

В този диалог другият участва като мълчалив партньор. Но тя, недоволницата, пълно е изказала себе си. Тя се противопоставя на ред, на правила, на житейски закони, които равнодушно регламентират живота. Тя се бунтува даже и срещу човека, когото обича и който с еснафска привичност омекотява чувствата. Особено ѝ е ненавистен другият, когато ѝ отнема свободата и се разпорежда с нея тъпо, като господар, вплел я в примката на брака.

В своите големи обобщения Багряна е възсъздавала различно жената. Тя е и „вечната“ вакханка, която езически жадува радостите на живота. Тя е и „святата“, майката-мадона, унесена в съзерцание на младенца. Даже в тези два типа превъплъщенията ѝ са многозначещи, тъй като поетесата не търси общи категории, а конкретни реални състояния. Затова навсякъде преминават поривите на ликуващата жизнерадост, насладата на себеотдаването, навсякъде прозира ненавистта срещу трагическата обреченост на жената, обреченост, чийто най-жесток символ е съпругеският дом.

Бракът за ранната Багряна, Багряна от началото на 20-те години, е най-страшното в женската участ. Той заличава личността и убива жизненото у нея. Любовта е могъща, когато е свободна. Тя е нищожна и потисната, когато протича в рамките на канона. Бракът обрича чувствата на бездействие, той означава глуха празнота и безизходност. По-жесток е от тогата на весталката, обрекла я на безжизнено съществуване. По-страшен е от расото на монахинята, откъснало я безвъзвратно от света. Бракът притъпява духа и плътта и има само един изход — да се търси път навън от него, път към живота. „Не сме ли ние в тази стая“ — роптае поетесата — „като във мрежата на паяк. . .“ Обречените да останат сами със себе си винаги кършат болно пръсти, зовят за бягство и в покоя си са „от мъртвите по-мъртви“ („Паяк“). Само в тържеството на свободата, на това непобедимо жизнено начало, е щастието на жената.

Пред тия закъснели ренесансови представи едва ли са уместни еснафски разсъждения за „светостта“ на домашното огнище или упреци за порочно невъздържание. Плашат се от това огнено, езическо жизнелюбие само слаби ду-

хом люде. Защото стремежът към свобода не руши връзката между мъжа и жената освен в еснафската ѝ форма. Та нали, както споменах, тъкмо Багряна възпя и мадоната, написа най-хубавите стихотворения за майката. Тя я вижда изтерзана от трогателната си обич: („Жертвата“), неустрашима в своето страдание за откъснатата от нея рожба („Майчина песен“). Тези човечни стихотворения ни потопяват в атмосферата на най-свети чувства. В тях се чува топъл интимен глас, звучи тиха и задушевна музика, която очисти духа от пламъците на страстта.

Но онова, което направи класически завършената и класически слънчевата поетеса, е откъсването изведнъж, рязко от заведената в лириката ни традиция. В своите обобщения тя промени представата за жената, преобрази модела, създаван за нея от обществото ни. И направи това при ограничен брой образцови произведения от такъв род в световната литература. В своя химн „Вечната“, сравним с малко творби от античността насам, тя вижда жената ентусиазирана в кръговрата на живота, „вечна“, и мъртва, и жива. Вечна като бездиханна плът в тъжно-тържествената минута на смъртта, и вечна като възпъщение на непобедения, на постоянно жадния живот, на непресекащата любов през столетията:

Сега е тя безкръвна и почти безплътна,
безгласна, неподвижна, бездиханна.
Очите са притворени и хлътнали,
и все едно — дали Мария или Анна е,
и все едно — да молите и плачете —
не ще се вдигнат тънките клепачи,
не ще помръднат стиснатите устни —
последния въздох и стон изпуснали.
И ето, че широк и чужд е вече пръстена
на нейните ръце, навеки скръстени.

Но чувате ли вие писъка невинен
на рожбата ѝ в люлката съседна? —
Там нейната безсмъртна кръв е минала
и нейната душа на тоя свят отседнала...
Ще минат дни, години и столетия
и устните на двама млади, слети,
ще шепнат пак „Мария“ или „Анна“,
в нощта сред пролетни благоухания.
И внучката ще носи всичко: името,
очите, устните, косите — на незримата.

Тъкмо в това вечно благоухание на живата любов е истината на живота. Пречка за нейното реализиране са били и традиционният канон, и брачната стая, и насилственото обричане с глухия сън на чувствата. Най-сетне непреодолима пречка е и жестоката природа с нейните неотменни закони. Но тя, любовта все пак тържествува. Тя побеждава и природата (със смъртта на едната, Мария или Ана, вечната жизненост не пресеква). Побеждава и канона на обществото. Всичко тук е наситено с „аза“ на жената. В обобщенията си поетесата се възвръща към най-първичната, най-свежата и непорочната ѝ свобода. Тя ѝ подсказва да отхвърли даже спокойствието, даже хляба насъщен, даван ѝ от другия, за да запази непосредната и млада жизненост на влечението си.

И още нещо. Както мрази всичко, което я затваря и ограничава, така поетесата ненавижда и преповторението, еднаквата смяна на деня с нощта. В кръвта ѝ плуват някакви дяволски, волни искрици. В сърцето ѝ горят неукротени жадни пламъци. Скуката и привичността ги задушават. Затова най-щастливото ѝ състояние е волното, възхновеното отдаване на свободата. Чрез мощта на обобщението това себеотдаване е изведено до трайна, родова същина,

същина на жената:

Да усетя, че пак ме обзема
този трепет за песен и волност,
този трепет, повярвай, неземеи,
зарад който бих всичко отдала. . .

Тя утвърждава сега духовната форма на ново героично начало. За да се запази независима, жената в нейната лирика устоява на всичко: и на домашното насилие, и на злите погледи на еснафството и даже на предупреждащата сила на природата — възможното почукване на вратите от старостта. Тя се бори и срещу съпротивата у себе си, и срещу съпротивата у обичания мъж, който може да се смути от напора на чувствата ѝ. Тя отстранява онова, което смекчава емоцията, и е готова да жертвува даже най-скъпото: майчиното чувство. Трогателно я викат детските очи, плачат протегнати към нея детски ръце, но тя, младата, обичащата, се отдава на завличащата я вълна на чувството.

Понякога нейното себеотдаване придобива друг характер: тя загубва и себе си в него, откъсва се и от себе си и монологът за овладялата я страст прераства в изповед на това състояние:

И аз потрепвам с тебе. Незрими нишки вплитат
и теглят мойта воля, ръце, коси, очи.
И повече не мисля, и тръгвам, и не питам
в какъв дом ще осъмна, къде е той и чий. . .

Такива изповеди за загубен контрол над себе си се преповтарят в лириката ѝ. В „Унес“ това пълно отдаване е изведено на фона на голяма, усложнена метафора:

Вляво кървава вечер гори,
вдясно тъмни пожарища пушат. —
Где ще стигнем кога зазори?
Този път накъде лъкатуши?

Там ли, дето свободни ще бдим
И ще бъдем два пламъка слети
и в нощта, сред безбройни звезди,
като двойна звезда ще засветим?

— Ти не знаеш? Аз също не знам —
но води ме, води ме натам!

В „Любов“ то е изказано чрез заемка на герои и митове от евангелието. Чрез тези митове е усилен контрастът между порочното грехопадение и непорочната невинност на жената:

Кой си ти, на моя път застанал,
моя син от клепките прогонил,
моя смях от устните откъснал?

Кой си ти, в духа ми смут запалил —
Мефистофел ли или Кръстител?

А сърцето мое доверчиво
пее — птичка в цъфнала градина,
пее — и нарича те: Любими.

Страстта обаче не подбужда само към радостни рискове. Тя прераства и в мъчително изживяване. Тя е не само светло любовно състояние, а и някакъв тъмен шемет, изпълнен със страха на отдаването. Има фатални за героинята на Багряна мигове, когато щом чуе гласа на обичания човек и бурната вълна на кръвта залива съзнанието ѝ, мигове, когато страстта е така силна, че даже и сепването придобива малко външен и неубедителен (театрален) израз:

Но боже, две ръчици детски изневида
се вцепват ужасени в моята пола. . .

В тези сложни гами гласът на Багряна звучи свободно. Така в лириката ѝ е обобщена родовата същност на жената с крайностите у нея — свободна, погълната от шемета на себеотдаването, непокорна, скитница волна неудържима като стихииите и същевременно слаба, обречена на чувството си, милосърдно-щедра, готова да припадне пред нозете на любимия, готова да се укроти там, за да намери пак себе си.

*

За да разкрие своя дух, и великата земна щедрост на жената, поетесата търси опора и в традиционните митове, оживели във фолклора. Тя черпи от народната песен — и чрез общо родовото там изразява индивидуалността си. Поверието за кукувицата бродница ѝ подсказва песента за жената скитница, която като горската кукувица вечно жадува свобода и простор, па макар и все гост на чуждото, все без свой близък кът. Радостното обричане на свободата: напълно доминира в тази песен, поразително проста и стегната като израз на едно голямо изживяване:

Дай ми мене по света да скитам,
дай ми сборове, хора, задявки —
другите да слушам без насита
и сама да пея на припевки.
Моите очи се не наглеждат,
моите уши се не наслушват.
Недопридам свилената прежда,
недогаснал огъня потушвам. . .
И така живота ще премина
ненаситена, ненаживяна —
А кога умра, сама, в чужбина,
кукувица-бродница ще стана.

Народното поверие за кукувицата е прераснало в идея за непобедимото витално чувство у жената. Поради това изпъква и разликата между „Кукувицата“ на Багряна и „Гусларева майка“ на Петко Тодоров. В „Гусларева майка“ героят, като пожелава свободата, приема повече като бreme своя несретен тъжен дял. В стихотворението на Багряна даже трагичното „сама в чужбина“, „кукувица-бродница“ носи донякъде щастieto на свободата. В творби от този тип изпъкват нова психика, интелектуално съзнание на модерна самодива, изказани чрез образа и словото на народностна поетичност.

Като се превъплъщава в света на българката, Багряна прониква и в нейното благородно страдание, в богатите ѝ и сложни чувства. Тя улучва онази атмосфера, онзи психологически климат, който характеризира домашния ѝ мир. Тя намира близост между себе си и нея, хвърля мостовите между минало и съвременност, без да се съобразява с разликите във външния битов реквизит.

В „Младост“ през образно-словесната тъкан на народно поетичното намира протестът на Багряна срещу тъжната участ на жената, обречена да похабява младостта си между стените на едно трагично всекидневие:

Искам, майко, млада — младост да позная.
Злато ми снагата, свила ми косите,
господарска воля — огъня в очите.
Довека ли, майко, младостта ни трае?

На героинята не стигат радостите, доставяни от украсата, от външното в женската хубост: „сребърни пафти“, „гривни ковани“, „скъпи чумбери“. Не я рад-

ват богатството и родовото първенство. Тя иска да пленява с даровете на тялото си, с красотата на снагата си, достойна за завист. Но тези „пафти“, „гривни“ и „чумбери“ говорят така убедително освен за преживяването от героинята — като я измъчват и потискат — още и за стародавен домашен свят с неповторима, своя атмосфера.

Багряна използва народната песен освен за израз на витални идеи още и за разнообразяване на поетиката си. Българското се усеща в ритъма на тия творби, във формалните им елементи, в органичната връзка на словото с духа на народа. Тя използва митовите от народната песен:

Мен ме е родила сякаш веда
и ми е прокобила несрета. . .

Тя се приближава до езиковите форми на баянето:

„Както огън у водата гасне,
уроките в тебе да угаснат!
Както нямат пламък тези свещи —
с лошите очи да нямаш срещи.
Както този хляб е неначенат —
тъй да си от болест излечена.“

Тя внася в словото си светлия пламък на молитвата, за да изкаже чувствата си. Твърде нюансирани са изразите на вяра, на очакване, на молба, отправяни ту към богородица, ту към всевишния, без да превръщат песента в мистика. Тя взема бога и богородица за свидетели и събеседници, както е правил това и народът:

Боже, как да не посърна
как на вейка да не стана. . .

Понякога тия форми преминават и в творчеството ѝ вече не написано в народен дух. Клетва има в съвсем модерното по стил стихотворение „Бретан“, посветено при това на един чужд свят:

Да ослепеят очите ми — и двете,
да ме сполети от бога проклетие,
ако забравя някога това лято,
Атлантика, и на Лайта бреговете.

В народно-песенните си изповеди Багряна постига първичната мощ на народните стилове и буйния разкош на формите им. Синтаксисът ѝ се разгръща говорно-напевно, разкъсва се често от характерни обращения:

Додея, майко, робска ория
в господарски двори и с тежко имане. . .

Битуващите у народа думи, традиционната повторителност на прилагателните, присъщите на песента съединителни частици („дето ме черна почерни; да скитам, да с и кукувам“) вплитат непосредно народното в границите на един твърде личен стил.

*

И в творбите, писани в народен дух, и в индивидуалните си изповеди, не писани в стила на народната песен, Багряна поразително улавя психологията на изостреното любовно изживяване. Тя го разкрива и в значимостта му, като трайно състояние, и в неговото текущо, мигновено протичане. Духовният живот на влюбената напомня и веер от редуващи се, спокойни настроения („На дача“), и счупено огледало, в чиито частици са се отразили моменти от голямата лична драма („Съдба“, „Безумие“). Тя ту изживява бурно описаните приливи на чувството, ту размисля върху радости, които са отминали, които вече не съществуват, върху възторзи, които са изживени. Тя познава еднакво и сега увеличащото чувство и носталгичността по отминалото. Любовното ѝ

изживяване е очистено от дъха на порока. То е стоплено от възвишен духовен пламък даже и когато поетесата пропада в бездната на плътската греховност. Така се откроява благородната ѝ природа, като тя се и радва, и страда от всеотдайността си, и потъва в екстаза на чувството и чува предупреждащите викове на съвестта. Въпреки неудържимата ѝ поривност у нея се обажда и някакво съзнание за вина — все пак разрушават се установени връзки, пренебрегват се майчини задължения. Най-често в стихотворенията ѝ тържествуващо кърят победните викове на виталността ѝ, бодрата музика на предопределеното. Ала драмата е твърде сложна.

И може би самата смърт следеше
и теб и мен край тъмната ограда.
И аз се молах богу да не дойдеш,
да те възпре, да ни спаси и двама.

Колко тези състояния са противоречиви. В тях е и жертвеноготовността, и възбудата, в тях са и поривът, и страхът, и съмненията. Изповяданото в „Нощ“ крие значимостта на човешкото, доловено в неговата с ложност — в щастието има и предчувствие за беда. Все пак у Багряна любовното чувство надделява над съмненията, то е обикновено властно и неотменно. То отслабва волята, то действа почти с неудържимата инерция на могъщите природни закони. То смята бързо нарасналата капка на съмнението и отхвърля упреците на съвестта. То тържествува, тъй като в него е свободата, в него е победата над угнетяващата всекидневност, над повтарящото се еднообразие. Тук даже не се мисли каква наслада ще прinese ставашото — важното е да се запази верността към женската природа. Контрапунктът на тия състояния е страхът, мисълта за моралното възмездие на съвестта. Но жизненото начало побеждава съмненията, то подбужда към смели решения и към свободни, рисковани дела. Може ли любовта без изкупление и без жертви? Може ли сърцето без своите чисти истини, които не възприемат доводите на разума? Цялата тази сложност от противоречиви състояния напира в лириката на Багряна и звучи всред преобладаващото виталистично водушевление в нея.

В поезията на Багряна прозира и друго — благородното женско милосърдие, сестринската кротост пред обичания. Тя е показала различното си отношение към мъжа. Готова е да забрави всичко, искрена и всеотдайна. Но тя запазва и дистанция между себе си и него, тъй като и когато го обича, душата ѝ е по-богата от неговата и тя отстъпва само на напора на чувствата си. Тя е и равнодушна към него, откъснута, загледано някога, при други случаи се е унизявала, загледано е просила трохите на любовта му. Ето поривът ѝ:

Ти искаши ли? — аз ще забравя
и мъж, и майка, и родина,
и рожбата си ще оставя
и с теб в чужбина ще замина.

Ето и мъчителната болка от студенината на неговата поза, засегнала чувствително сърцето ѝ:

Но ти мълчиш! О, твоя поглед
студен и властен като ничий,
през тая закъсняла пролет
той мене мъртва ще обкичи.

А ето и намерената отплата за наранената ѝ гордост, за мига на унижението — с равнодушието си тя е вече друга жена, жената, която е променила чувствата си:

Аз те срещнах студено безстрастна,
аз погледнах безгрижно засмяна.
Твоя поглед във моя угасна
с упрек тежък за тежка измяна.

Тя е и она словила едно от стихотворенията си „Отплата“. В него е заговорила отмъстително оскърбената женска воля, зазвучало е предизвикателството, преднамерено, убождащо и малко срещано в лириката ѝ:

Защо си днес ти блед и мълчалив,
защо не се посмееш, пошегуваш?
Какво, ревнуваш ли? Нима боли,
нима, загубвайки ме, ти тъгуваш?

На фона на любовното въодушевление пулсират непрекъснато тия драматични състояния: и богородичната ѝ способност да прощава и да се свежда над обичания кротко и нежно, и отмъстителността ѝ, язвителна и горда, и бурното ѝ отдръпване от грубото посегателство върху чувствата ѝ. Любвеобилна предимно, Багряна е вложила обаче известна топлина и в най-обиждащите, и в най-отмъстителните си стихотворения. И в тях, през укорите звучащи една трогателна задушевност, чува се едно непобедено съчувствие към страдащия, смекчило отмъщението:

Сега — свободен си. Върни се там,
и ако можеш, забрави веднага
и мен, и моя сън — горчив и ням,
на който днес самичка край полагам.

Във всяка отделна творба се вижда как различно са ударени струните на сърцето и как различно се отлива изживяното в слово. Мигът у нея е обобщен, изведен до значимостта на вечното и постоянното, и е индивидуализиран, като проявяваща, неповторима вече действителност. Оттук и огромната психологическа широта в лириката на Багряна. Поезията ѝ е предпазена от неискреност. Всичко действително става, всичко е реалност, а не поетическо притворство. Както цялостно се отдава на чувствата си, така искрено тя ги и изповядва в лириката си — открита напълно пред нас, опиянена от любовта си, измъчена и разкаяна, бунтуваща се и укротена. Никога обаче тя не се увлича от празната лъжа на позата. Чувството ѝ е богато с бурни химнически тонове и с кротка женска милосърдност. То е натегнало от греховност и е извисено от пламъка на духовността. Но то не познава неутралните състояния. В бързото си протичане то е не само преходност, а и трайност, и субстанция. Така даже образът на жената мадона е сложно раздвоен. Мадоната майка у нея щедро е раздавала земните дарове на любовта като светлата и загадъчна жена от галериите на ренесансовото изкуство. Защото и тя е разновидност на изначалното любовно чувство и на великото духовно отдаване на жената.

Багряна достига до големи дълбочини при изобразяване на психологията на любовта тъкмо защото всичко у нея е реално — реално като слънцето, което свети над главата ѝ, като земята наоколо. За поетесата обичаният човек е усещаната действителност — ръката, която я докосва, погледът, който я покорява в мигновената ѝ слабост. Същевременно той е и мъжкото духовно начало и мъжката физическа сила. В „Среща“ той израства направо от земята, макар и като апокалиптично божество, което с огромната си мощ ослепява въображението:

Изпълваш целия хоризонт — тъй голям ми се стори —
стъпил на брега, а косите в облаците горе.
И когато ме съзря и дигна ръцете си към мене —
искаше да обгърнеш сякаш цялата вселена. . .

Така е хиперболизирано реалното ѝ изживяване, щастието, че се прекланя пред любимия, че е негова, тя, родната сестра на стихните, на вятъра, на водата, на виното, противоречива и единна, покорна и волна, готова да отиде с доскоро неизвестния, щом зазвучи мъжкият му призивен глас и парализира волята ѝ. Същевременно тя се и противи на онова, което посяга на независимостта ѝ. И из лириката ѝ изплуват и извековната сила, и извековната слабост на жената в неизменната и строго индивидуална драма на любовта.

*

Въпреки трагичните изживявания, сменяли често възторзите, в поезията на Багряна от 20-те години почти няма песимистични нотки. Нейното страдание е ведро и жизнено. То е изпълнено все с желание за живот. И това най-добре личи в стихотворенията, посветени на онази тежка и жестока криза, която настъпва в живота ѝ. („Requiem“ „Крило над мен“, „Не плача, загдето“, „Всяка нощ“). Една огромна душевна енергия движи сега скованата от болка поетеса. И тя не е толкова слабо същество, раздвоено и безпомощно, колкото личност, способна да изразходва и в скръбта огромното количество душевна сила, която притежава. Състоянията на слабост, на раздвоение и на страдание тя не обича. Бърза да се освободи от тях, да се понесе по течението на нови жажди, да потегли подир влечението си към нови светове. Нейната лирика е химн на човешката сила, израз на огромен емоционален потенциал, неизчерпан в злините и несполуките, които я преследват, увеличаван от съпротивата на природата ѝ, жадна да се съхрани. До какви нечовешки размери е стигнала скръбта ѝ в „Requiem“. Препълненото, опияненото от физическо и духовно щастие сърце е разбито от нелепата случайност. В молитвени и бунтовни едновременно стихове тя е изплакала драмата на своето съществуване.

Крило над мене спуснато, крило на орис черна,
не ще се вдигнеш никога от моята глава. —
Преди да звъннат утринна, звъниха за вечерня,
преди да чуя сватбени, надгробни чух слова. . .

И още:

Да бяхме осъдени вечно отделно да бъдем,
да беше ме даже разлюбил, оставил, забравил. . .

Но само да знаех, че тук на земята ти още
живееш — и моите литнали мисли те стигат, —
че дишаш и гледаш, и чуваш — и в късните нощи
прозорецът свети и бдиш ти наведен над книгата.

И накрая:

Всяка нощ насъне неизменно
идваш и оставаш до зори.
Часовете се покорно сменят,
както в миналите дни добри.
Ние двама пак сме окрилени,
пак обичащи и чакащи горим.
— Отведи ме призори и мене —
този свят ме вече умори. . .

Скръбта става тук възбудително средство. Тя държи нервите в напрежение, тя е и стон срещу черния дял, и бунт срещу злия, наказващ бог, и съмнение, и печал, и сълза, и тъжна усмивка за спомена от минали радости, и примирение със смъртта. И най-вече тя е живот, незаглъхнал, сподавен, напомнящ за себе си живот в тежката психическа наркоза. Багряна опозна истини, които трудно е подозирала в радостната заря на своя ден. И през тяхната горчива болка запази жизнеността си.

„Requiem“ е едно от рядко силните и дълбоко вълнуващи стихотворения в цялата ни лирика. В него се вижда как се обединяват в поезията преходното, текущото и трайното, субстанционалното. Защото в това стихотворение се завършва кръгът на едно човешко съществуване. Тежкото душевно състояние, заключено в него, е надмогнато с изповедта и не се превръща в трайна болезненост. Великата и благородна душевна сила, светлият Ормузд на деня побеждават вчерашните мрачни сенки на смъртта. В следващите си творби Багряна отново е върна на своята жизнена природа. Огромната ѝ вътрешна енергия я възвръща към равновесие и цялостност. Тя излиза от своята угнетеност, запазила само явствения белег от удара на съдбата.

С всяко ново изживяване тя разширява духовните си познания, увеличава силата на своята възприемчивост. Тя се обогатява от болката си, от слабостите си, от всяко разочарование и всяка несполука. Поезията ѝ е могъща и мащабна с разширяващото се, все по-сложно оптимистично съдържание. Ако Яворов увеличи обсега на своя песимизъм, изповяда своя скрит копнеж по смъртта в „Безсънници“ — „Смъртта“, „Нирвана“, „По близо до заход“, то тя е по-цялостна, по-хармонична, изпълнена с повече сили и с повече жажда да вкуси от щастливия плод на живота. Тя увеличава тъкмо границите на своя оптимизъм, по-укрепнал и по-сложен след изживяната драма и след написването на творби като „Requiem“.

*

Багряна поддържа своя духовен тонус чрез пътуването. Чрез него тя излиза от тясната клетка на обвързаността и от постоянно повтарящата се досадна обстановка. Смяната на декора, новият житейски спектакъл, предлаган от промяната, очакването на нещо неслучвало се — всичко това е за нея велико, вълнуващо, прекрасно изживяване. Тя се слива с чуждия свят не защото бяга от родния дом, а защото е жадна повече да изживее, по-отблизо да усети пулса на съвременността. Скитническата ѝ кръв я тласка към движението, а умът и чувствата ѝ търсят нова храна и нови, неочаквани впечатления. Тя се втурва да обхожда нови земи, бленува все за непознатото, възпява виденото с поетична мощ, видима във всяка подробност.

Скоростта на движението извива у нея щастливо опияняване. То не отстъпва по сила на любовното томление, тъй като също съдържа изненада, някаква част от вихреното безумие на космоса. Смяната на обстановката означава да се разруши традицията, да се освободи личността от опеката на познатото. Движението и промяната са синоним на радостта и на свободата. С цялото си същество, духовно и физически, Багряна се слива с бега на влака, с

непознатата за човека долу, на земята, скорост на самолета. Пътуването е смяна на хора и лица, смяна на епохи и срещи с паметниците на миналото — то е откриване възможностите на утрешното, на идващото. То е наслада, каквато не е изпитвал Одисей, когато е обръщал своя чълн по вълните и е насочвал погледа си към миражните родни брегове. Неговото скиталчество е ставало по принуда, това на Багряна по вътрешна свободна воля. Неговите странствувания са копнеж за покой, нейните — жажда за промяна, за незапиращо нито миг движение. Първа Багряна провъзгласи в нашата лирика това ново усещане, което възниква от напредъка на техниката и от шемета на скоростта. Да бъдеш сутринта на Балканите, в малката София, вечерта да си всред бляскавото оживление на Париж или всред млъчанието на студената северна природа, под заледените скандинавски планини — колко това е чудесно, велико и необикновено. Да се носиш над света със скорост, която надминава земните представи, надгонва скоростта на коня и на вятъра — как това променя идеята за света и създава нови чувства за краткост на времето, за постижимост на непостижимото. Да чувствуваш духа си свободен, понесен над вечността и всемира — как всичко това поражда ума и сърцето.

Багряна обича красотата на задъханата скорост, чудото на промените, отразяващото се на кратки мигове в психиката на човека неизразимо бързо движение. В нейната лирика се оглежда душата на нашия машинизиран век — и то не чрез външния образ на машините, чрез обстановката в заводите, нито пък чрез фанфарните речи за велики открития, а непосредствено, с духовното преживяване на променливите скорости, създавани от техниката. Тя улови тайната на тези бързи мигове, когато сегашното изчезна и предвещава идващото, настъпващото, непознатото, станало вече част от сега ставащото. Личността в тия състояния отрича себе си и остава същата, духът се наслаждава на себеотчуждаването, тъй като, живял в спокойствието на миналото, той е станал вече друг. Чувство за сила и за младост създават скоростта, трепетът на летналата над света птица с машинено сърце е обновление за човека.

Ах, колко малко сме видяли ние в своята младост, затворена зад стените на дома и зад твърдите предразсъдъци на бедното ни битие. Малко знаем за народа ни, за планините и лесовете на страната си, а сега светът предлага за съзерцаване и нещо неизмеримо, излизашо съвсем извън границите на тихите ни градове. Какво може да се сравни с тракането на колелата на влака, който ви отнася в Европа, с динамичния полет на самолета, отчуждил ви от земята, с лудото движение, обхванало света. В епохата на разцепване на атома сме устремени към звездите сякаш не сме в кабината на гигантската машина, загубена в небето и понесена над света, а всред епоса на някаква философска поема, неподозирана досега никога от никого. Това състояние улови Багряна. И му се отдаде със сърце, изпълнено с жаждите и поривите на модерния Одисей, овладял сега духа на жената. Преди Екзюпери тя се наслади на полета на стоманената птица, която не позволява на слънцето да залезе, нито да изгрее, тъй като го принуждава вечно да върви с човека, тъй като се надгонва със скоростите на природата. Това е мигът на новото, на изненадващото чудо — непозната страна на Одисеевите изживявания и на новата философска размисъл. То е далече от мислите и чувствата на предишната Багряна, скитницата само в нашия домашен свят и в митовите ни, потомката на най-бурните в чувствата си жени с прабългарска кръв. Тук тя е и нова, и различна, без задължения вече към домашния си свят. В едно от стихотворенията си Багряна съжaliaва, загдето не е родена мъж — би могла да бъде моряк, скитала би по далечни морета, била би авиатор, прелитащ над пурпурните залези на непознати земи. Това е подсъзнателната същност на Одисей, врасъл в сърцето на жената.

Ако не бях жена, бих всичко тук оставила
и тръгнала бих в тези тежки дни
към нов живот, под градуса на нови ширини.
Бих служила на някой параход, що плава
сред континентите като подвижен малък свят,
кръстосващ океанските простори
под небосклон с тропически съзвездия обсят
и всеки денменяващи се климати, и фауни, и флори. . .

Мисълта за пътуването, освен че дава простор на нейната развихрена емоционалност, но храни и въображението ѝ с пищни образи. Паметта ѝ събира маските на необикновени лица, тя съхранява видения от земи, романтично променливи, гледки на океана, необятни и вечни. С пътуването поетесата надгонва и преходността на живота, усеща стихията на космоса, елементите на вечността. Тя създава поезията на голямата метафора, обхванала в едно земята и движещата се над нея вечност, непроменливото в духа на човека и извиканото неочаквано у него от промяната и скоростта.

*

В стихотворенията от книгата „Звезда на моряка“ се сгромолясва напълно миналото. Багряна е далече сега и от себе си и още повече от онази сантиментално-романтична жена, която седи до прозореца, плете дрешки или дреме уморено на къщния праг и очаква мъжа си. В циклите „Звезда на моряка“, „Птицата с моторното сърце“, „Сеизмограф на сърцето“ тя е вече откъсната от мечтателката, която седи край пустинния бряг и очаква никога не ставащото чудо, както тъжната Миньон от цветните картички. Тя е сега „Пенелопа на XX век“, отказала се безвъзвратно от милото домашно щастие, сама наметнала скитническата дреха и взела в ръце тоягата, тръгнала да обходи света и да узнае неговите тайни. И вече опознава не само него, а и нещо свое, нещо вътрешно, своето „аз“. Защото, увлечена от блясъка, от колорита, от всичко онова, което неусетно поглъща, тя самата става център на света. Потопена в неговата стихия, отчуждена от онова, което е била, тя изповядва обичта си към него. За Париж ще каже:

Обичам твоите безбройни сиви улици,
през вековете оцелели тъмни къщи,
и кафенетата с космополитна пъстра публика,
и твоя дъжд, и замъгленото небе намръщено.

С несдържана радост ще възкликне за Италия:

Ти гледаш, и ръката ти неволно се протяга:
— това — действителност ли е, мечта ли е?

Това небе, като синило там разляно,
и тези малки гари розови —
засмели се сред виещи се рози и лияни,
магнолии и диви храсти лозови.

С тия изповеди тя излиза из идилията на домашното си битие — възхитена, очарована, жадна за нови главоломни полети. И когато е в дома си, ще тъгува за вихрени пътувания, чрез които да усети дъха на чуждото, да насити копнежа си по романтиката на старинни градове и по чудесата на съвременността, засияла в сините светлини на неона.

Багряна разви и укрепи своето чувство за пространственост, създадено от пътуванията. Тя е овладяна и от непосредната, текущата психомоторна реакция на движението, и от мощната представа за огромното, за необозримото, за универсума. В „Звезда на моряка“ е поразена от промените, които

настъпват в осезателното пренасяне на огромното пространство в бързо протекло време. Могъщите мотори на самолета обхващат нови светове, създават нови съотношения за чувството и въображението. И една неизразима наслада овладява духа от това опознаване на времето и пространството чрез скоростта. Поетесата усеща, че прокарва нови пътища за мисълта, за човешката чувствителност, и то до такава степен нови, че тя променя и формата на стиховете си. Вече напуска малките, незначителни връзки, отбягва детайлите, срещани в нейния пейзаж от „Вечната и святата“. Всичко е голямо, взето в могъщите измерения на континентите и бързо понесено от промяната. Така стихът излиза от традиционните форми и потича на свобода, в катастрофичните мащаби на новото. Във „Вечната и святата“ поетесата усеща текущото и преходното в една близка действителност: обстановката на една среща („Нощ“), пейзажът, осезаван в близкия простор („Песента на тъкачките“). Сега отражението на движението, навлизането в новото и непознатото в огромните му мащаби променя и координатите на движението. Тихото съзерцание на уединения дом се измества от модерното, „космичното“, от чувството за бързото разсичане на пространството. Ето и лексикалната й образност с отпечатъка на нови виждания: „век на бетона, машините и радиото“, „главоломни рушения“, „луди дирения“, „кръговрат“, „милионите тразатлантически параходи“, „океанските пълноводия“, „стоетажните нийоркски небостъргачи“, „песента на аеропланните перки“, „ритъма на запалените мотори“, „отворените предаватели“ и т. н., и т. н. Понякога тези модерни представи рязко контрастират със старото, с идилията на домашния свят — и то забележете, с първите прояви на човството за отчуждение, за алиенация в огромния и страшен свят, на който противостои милата, родната, идиличната действителност.

Така ще издъхнем някоя нощ прокълнати,
и ще ни смете на утрото автоматичната метла,
когато ранните петли пробуждат градове и села...

Понякога обаче с чисто национално българско ожесточение се дирят корените за тази скиталческа космополитичност у самите нас.

Криви ли сме, че в нашата балканска кръв плуват
белите атоми на славянския сантиментализъм
и червените — на примитивните татарски племена?

Стихът в тези творби се откъсва освен от рамките на строфите, но и от предишните бързи ритми. Той се разлива в многотонални, свободни звучения, придобива словесна оркестрация, наситена с буйната сила на нетърпението, с носталгията по далечното и непознатото. В стихотворението „Save our souls“ на Багряна са необходими 46 стиха, за да се изкаже. Огромно количество думи напират вече в тия дълги, често неримувани редове, своеобразно напевни като пулсиращото в равен ритъм моторно сърце на самолета.

Откъснала се от околното, от близкото и познатото, заплашваща го с катастрофи, тя се отдалечава и от предишната си образност. Вслушайте се в нейните динамични, „космични“ речи, съпътствайте я в нейните видения и светът ще ви се открие вече друг, нов, намерен като че ли в психологическата си същина от нови механични уреди, от огромни телескопи, които прислушват вселената, за да уловят в нея:

мирови катастрофи —
изгаснали слънца,
новородени планети,
скитници комети,
срещи, разминавания...

Огромният универсум в цялото си космично движение идва на помощ, за да изкаже мисълта за простата човешка съдба: „срещи, разминавания“. Поетиката се променя като в нов шифър, в неочаквани знаци и метафори се реализират новите душевни състояния. И езикът става условен, наситен с модерни понятия и с представи за съвременните технически средства. Поетесата пише сега и по-отвлечено, обобщено:

Как ще измериш

оня катастрофален прилив на отчаянието,
който ще разруши брега на търпението,
ще разкъса телефонните жици на нервите
и ще удави в собствената му кръв
това бедно
човешко сърце?

Тя говори за безкрайните антени и кабели, които са уплели земята, водата и въздуха и които вечер донасят лаконическите телеграми на любовта. За нея безбройните пътища са „змии извити“, съскащи в небето и по земята, и в моретата“. Те променят от край до край света, те залюляват океаните.

*

Водопадът от нови образи и думи, ту буйните, ту успокоените приливи на стихотворната реч придобиват своята стойност и чрез една философия — чрез обновеното световъзприемане.

През 1936 година Багряна обнародва в сп. „Златорог“ кратък дневник, омасловен „С бележник във въздуха“. В него намираме съзерцанието на собствените ѝ състояния преди заминаването. Подробно са дешифрирани тук възвращенията, обхванали духа ѝ, прерасли в откровение за магическата сила на пътуването. Ето я новата логическа връзка — случайността на живота: „Човек даже когато го смятат поет-лирик, все трябва да бъде горе-долу последователен. Но какво да правим, когато случайността понякога се намесва в нашия живот. . .“

И по-нататък:

„От един месец аз мисля, говоря, пиша писма и се готвя да замина за Будапеща. Сега, три дена преди заминаването си разбирам, че всъщност заминавам, — за Берлин.

В Будапеща знаех защо щях да отида: международен конгрес на интелектуалките, програма, реферати, после — екскурзии, унгарски народни песни, седмица на пустата. . . После. . . После — споменът, който зове. . .

Казват, че мястото на престъплението зове престъпника да се върне отново към него. Същото е мястото, дето си се родил (неотдавна видях един петдесет и петгодишен американец, който се беше запътил от Америка да отиде за два дена в Русе, дето по една случайност — баща му бил там пастор — се беше родил). Същото е и с мястото, дето си изживял един хубав спомен.

Но случая — мойт приятел се възпротиви.

Добре. Да видим от това пък какво ще излезе!“

Така случаят се намесва в едно космополитно изживяване, днес прави едно, утре друго.

Разказът в бележника продължава с развълнуваното романтично интерпретиране на новите възможности на съвременния човек, отрекъл със своите открития старите богове, за да се почувствува опустошен, за да се устреми към нови митове.

„Минаваме митарствата на митницата и излизаме на аеропристанището.

Най-после! Ето и крилатия кон — Пегас на съвременния поет.

Разперил блестящите си цинкови криле, кацнал за миг само на земята — да попасе сякаш малко от нашето зелено поле и да отлети отново, носейки на гърба си щастливия ездач и безкрайния лазур!

Какво би рекъл древноелинският поет, който само във въображението си е ездил своя Пегас, ако видеше поета на XX век да лети над цялото земно кълбо със своя крилат кон и Олимп да му се вижда отвисоко едва ли не като купа сено!

Наистина, на коя височина да качим днес нашите богове?

Или затова днес нямаме богове, защото не остава на земята достатъчно високо място (или в душата дълбоко), на което да ги поселим, което не можем да достигнем?

Проф. Пикар погледна снизходително от стратосферата на Монт Еверес, а Андре Мораа почна да тегли на везни с грамове тежестта на човешката душа.

Не е ли наш ред сега да позавидим на древноелинския поет? Защото какво е поет без бог, без вяра в свършената красота и без стремеж към непостижимото?

Дотук разяснителните предисловия обясняват вълненията по въпроса поетът и идеалът, поетът и неговият „бог“, за да изплува изведнъж предпочитанието — новото, съвременното разбиране за поетичното, различно от онова на човека от епохата на волската кола и на конската пощенска карета.

„Все пак... Все пак — бих ли сменила аз своя Пегас за древноелинския? Не мога да отговоря. Има толкова за, колкото и против.

Но Пегас, това прекрасно животно (предпоследен тримоторен модел на Луфтваганза), прекъсва моите ни в клин, ни в ръкав разсъждения. Той трепере вече от нетърпение да полети, пръхти и рови земята. Чувам как бие запаленото му тримоторно сърце. И пак, като всякога изпитвам това топло чувство на умиление като към живо същество, което така върно, така предано, до последно издихание ни служи. И пак като всякога искам си да го помилвам по гривата, да му кажа няколко насърчителни думи.

— Хайде, дай воля на своята мощ, разцепи зефира със стоманеното си тяло, изпий лазура, изпий пространството, присмей се на онези влечуги там долу — тренове, параходи, коли, които пъплят по земята. Те ще чуят в небето твоето змейско фучене и ще усетят своето земно нищожество!...“

Колко стилно самобитно е представянето в този монолог на новите форми на битието. Разискрената радост пред пътуването, тръпната жажда за силни усещания и мисълта за движението („изпий лазура, изпий пространството“) — всичко това е и нова философия, гръмък и откровен присмех над старото. Чрез метафората, подсказана от античността и от прастарото поетическо въображение — бързият кон Пегас в лицето на това прекрасно животно, предпоследен тримоторен модел на Луфтваганза — говорят вече съвременните митове на човека победител на пространството и времето през XX век.

Багряна леко набелязва пунктира на новото, подир което тръгна по-късно Вапцаров. Тя първа в поезията ни усети нарастващото като лавина технизирание на света. Усети го по своему, без практически опит в трудовото всекидневие на завода, където раснаха възторзите на Вапцаров от възможностите на техниката. Усети го без „идеи“, „мироглед“, съдържание на историческата обстановка. Но двамата се сближават с Вапцаров в копнежа по литналите в простора „стоманени птици“. Двамата — макар и различно — ги привлича музиката на мотора и свободата на моторния бог — самолета.

У Багряна — вече за разлика от революционера и пролетария Вапцаров — тези възторзи идват и със скиталческата жажда, с индивидуализма на една витална природа, намерила нови пътища, за да надмogne ограниченията на „спокойното“, „уютното“ женско „щастие“. У нея тези възторзи идват от дълбо-

чините на личността ѝ, от исконните ѝ жажди. Във второто стихотворение от цикъла „Птицата с моторното сърце“ поетесата изповядва:

Пространство, шир небесна, далечини мъгливи,
от ранно детство вий помамахте очите ми,
отровихте кръвта ми, неспокойно що прелива
и тегли ме към вечно дирене и скитане.

Ветрец ли тих надиплеше зелените жита и нивите,
крило на птица ли прорежеше лазура на небето,
керван от облаци ли, гривести и сиви,
или платно на хоризонта на морето, —

ръцете се изтегляха като стебла нагоре —
додето станаха прозрачни, изтънени, удължени,
очите като птици полетяха в простора
и тъй оставаха завинаги нататък устремени. . .

Да, изтегнатите нагоре ръце, изтънени, удължени са символът на нейната душа, томена от смътни желания за просторите на огромния океан. Затова тя разбира „всички скитници по света“. Затова тя търси „стратосферата на мъдростта“ — т. е. своето освобождаване. Скиталческата ѝ кръв създава и философията ѝ в периода на „Звезда на моряка“ и „Сърце човешко“. Както любовните похождения на Дон Жуан от друга епоха са дирене на израз на човешката свободна и цинична мисъл, така и пътуванията на Багряна са знаци за реализиране на нейната съвременна и свободна женска природа. В изживяванията ѝ се вплитат огромната техника на епохата, лица и кабели, които шумят, параходи, които браздят океаните, самолети, които опасват земното кълбо — всичко това, що води мисълта до бездната на „лудостта“, до космополитната жажда и до възторга от ново себеотдаване.

В тази лирика на Багряна усещаме и другото характерно за големия свят: трагичната болка на отчуждаването, неговият горчив привкус. В едно кафене в Суботица Багряна чува песен на млада хубава циганка, почти дете, буйна и тъжна, страстна и носталгична песен. „Какъв дълбок гръден глас. И ето, при всички мои пътувания и лутания из света не съм почувствувала с по-голяма болка своята съдба на бездомност, скиталчество и самотност!“ (Посоченият дневник).

Неуморната скитница е и бездомна и самотна. Вече в този голям свят, по който лудее, тя изживява трагичното чувство на неединството с него, на отчуждеността. Сякаш виси под човека огромната бездна, създадена от висотата на самолета, изпълнена с пустинята на бездушието, със студенината на големите чужди градове.

Тъгата ѝ, съпровождаща отчуждеността, е обикновено преходна. Изличава я постоянното изкушение за нови впечатления, за излизане извън еснафската затвореност, за нови празненства при срещи с непознатото. Нали между стени на повтарящото се пресеква животът, обеднява духът, а това жизнелюбивата ѝ натура не понася. У нея намира непреодолимо най-дълбоката същина на човешката природа. У човека се е зародила любознателността, той е любопитен, изгарян от жажда за откривателство. Преброждал е океаните и пустините, освен за практическа цел и тикан от фантазията си. Тази велика изначална страст владее духа на Багряна и я гони по света. Тя става праобраз на учения откривател, на пътешественика мислител и откривател. Тя пътува и към романтични неизследвани светове по непознати географски ширини, и към тайнствените страсти. Навсякъде прониква с огромната си любознателност, с изострените си за познание сетива, със събудената си мисъл. Това я отдалечава от онези дръзновени откриватели, които са търсили не мечтата си, а чисто практи-

ческите цели. Според нея, който не познава изкушението на далечините, не ще прозре и съкровените тайни на живота и смъртта, на злото и доброто. В скиталческите ѝ стремежи е заложена нова етика. Тя ни подсказва какво би получило човечеството, ако не съществуваше мъката на откривателя. Колко пуст и беден без тази мъка би бил животът, колко значителни тайни биха останали непознати.

Багряна не вниква в макросветовите с телескоп, нито пътува по географските ширини с компаса на учения. Тя дири онова, което я обогатява духовно и емоционално, което я изпълва с нови размисли, което открива образа на необятния свят чрез личното изживяване. Тя е откривател на впечатления, на сложни игри на въображението, станали възможни от допир с чуждото и непознатото. До нея в лириката ни не бе преживяна радостната възбуда на движението, непознатата красота на чуждите земи, тайната на архитектурни и духовни светове — Париж, Венеция, Флоренция, Скандинавските страни, Америка. Без нея не бихме имали това непосредно възприемане на времето и пространството, когато самолетът прорязва небесния океан и създава богоподобното чувство за мощ, за свобода и за възможности без предел. Без Багряна не бихме имали образа на капиталистическия град, окъпан в светлини и горящ от реклами, зашеметен от потока на коли и хора. А с този образ — и онези първи нерадостни мисли в нашата лирика за съдбата на отделния човек, за неговото отчуждаване в света на бетона и асфалта, под шума на машините и радиото. За Багряна спасението от този свят, потискащ с тежестта си, е споменът, скътан в сърцето ѝ за нашата земя и родния дом и за българската природа. Всред чуждото тя е носила в душата си дъха на родината, аромата на топлите ѝ нощи през сенокос, вечерните картини с играта на светулки над уханни зрели летни треви. Една лечебна глътка от този свят е разнасяла умората. Една мисъл за милувката на майчиния skut, възникнала всред отчуждеността, всред нестройното и забърканото, е успокоявала съзнанието. И Багряна се е раздвоявала: тя се е стремяла към прекрасното в огромния свят, скован от асфалта, притиснат от небостъргачите, романтично красив и студен като желязото. И е търсила очистителния пламък на родината. Увлечена по чуждото, модерното, технизираното до фантастични размери, Багряна се брани и от него, и от самата себе си. Тя търси подслон в спомените, дава простор на мечтата по родната земя и по домашния кът.

Любовта ѝ към родното, към българското звучи още в оная песен, посветена на България, която се е зародила далече, край бреговете на Бретан, наречена „Моята песен“, написана с неизразима в обикновеното прозаично слово топлота:

Когато излезем от залива, там на открито,
и капки солени пръснат нашите устни,
и вятърът южен навие платната развити,
и лодката бяла магьосана в път се впусне —

тогава, лодкарьо, аз ще запея песен,
нечувана песен — за моята малка родина,
чието е име — облак над мене надвесен,
чиято е песен — за мене мед и вино!

Че пеят по жътва, пеят моми тъмнооки,
момци ги припават и вечер край порти причакват,
и пеят по сватби, седенки в нощи дълбоки,
и майките пеят — пеят, когато оплакват.

О, песен такава — злокобно, сподавено-тиха,
не си още чувал — и може би никъде няма,
защото и няма народ с ория по-лиха
и с мъка по-тежка, и с воля — безропотно няма.

В тази песен е огромното, което носи сърцето на Багряна — обичта по българското. Тя нахлува в лириката ѝ не само като тема, а и като съдба. То се запазва като втори носталгичен план в романтично-приповдигнатата ѝ поезия, провъзгласяваща радостта и въодушевлението от гонитбата на новото, далечното, непознатото. То е съкровената антимодерна — и бих прибавил в известен смисъл антиевропейска — нотка в едно творчество, огласено от бурни възторзи и копнежи за пренамиране и преоткриване на далечините на света.

*

В годините, когато създава „Звезда на моряка“ и „Сърце човешко“, Багряна е значително по-рефлексивна, отколкото във „Вечната и святата“. Възникват чувствителни стилови разлики. Стихът, многословен, свободен, обхваща не толкова една конкретна действителност (цикълът „Бретан“ например от „Вечната и святата“), колкото една обща мисъл („Пенелопа на XX век“). Въз основа на различията в душевния строй се разграничават патос и проблеми сега и преди. Витално-непосредната, материалистично-сетивната образност все повече отстъпва терена на размисъла за света, на устремяването към възвишените духовни сфери. Изкушението по мисълта е така силно, че поетесата не може вече напълно и да се възвърне към себе си. В лириката ѝ се появяват онези философски обобщения за вечното движение, за промените в живота, които преди само стихийно са прониквали в лириката ѝ. В стихотворението „Колело“ четем:

Върти се, върти, колело на живота —
животът е устрем и вечно движение.

И по-нататък:

Да няма застой, че застоят е смърт —
а дълго ще бъдем ний мъртви!

Тук е синтезирана цялата мъдрост на поезията на Багряна. Но вече не като конкретно житейско изживяване, като зает от реалността емоционален факт, а като уточнена мисъл, чийто край само е емоционално оцветен. Като улавя основната диалектическа същност на живота, тя изказва своето световъзприемане именно като мисъл. И ето, образът на колелото, което се върти безспирно, не е така жизнен като лъхащите слънце поляни или носещите усещане за студенина образи на стаята. Земната лирика на Багряна прераства в „лирика на мисълта“, в „идейна лирика“. От нея изчезват много от онези компоненти, които създават красотата и неотменимата мощ на изпълнените с възраждаща енергия стихотворения от 20-те години. Сега често отсъствуват именно онези „предметни слоеве“, които създават веществеността на чувството. Сега мисълта е психологическата сила, тя води чувството и в нея с фаустовска драматичност се изчерпват конфликтите на съдържанието. В пантеистични стихотворения като „Мъдрост“ (из „Вечната и святата“) се запазват изобразителните подробности, ароматът и боите на света, даже и когато поетесата разсъждава за убогостта на човека мъдрост на битието.

Колко много напразна тревога, колко мъка в очите прикрита,
колко съзри преглътнати мълком, колко плач във човешкия глас, ..
Безнадеждно самотни и чужди — всеки лута се, дири и пита —
а всевечната, земната мъдрост — тя разляна е вредом край нас:

да ликуваме с ведрата пролет, да горим с кехлибарното лято,
и на есен — с усмивка на обич към света, и прекрасен, и чист, —
без тъгата на спомени празни, без страха пред надежди крилати —
да угаснем с вечерното слънце, да умрем с ослабления лист...

В „Колело“ наред с песимистичните нотки има и друго: земните детайли са отпаднали, отстъпили са мястото си на общото предимно като идея и понятие:

Върти се, върти се, ту гладко и плавно,
ту вихрено, лудо, стремглаво,

от север на юг и от изток на запад,
през бури и слънце, през нощи и дни,
през наши и чужди сърца и съдби,
през радост и скърби, през смях и сълзи,
Върти се, върти, колело на живота —

Разбира се, става дума за нееднаква временна насока на художествено мислене, а не за поетични принципи, които изцяло изменят сега лириката на Багряна. В нея не угасва инстинктът, който ѝ говори за познавателната мощ на сетивността, за мъдростта на простото, земното, реалното. Но сливането ѝ със света и природата сега е усложнено от повече „идеи“, от по-широк кръг размисли, от нови духовни изживявания и естетически наслади. Позатихнало е кипението на страстта, отминали са бурните пролетни възторзи. Благословената и щастлива младост, когато са били широко разтворени зениците на сетивата, е протекла. Идват години на мъдра размисъл, когато даже изповяданото за тайните на човешкото сърце прозвучава в по-друга естетическа гама и извиква друга радост и наслада.

Духовното развитие на Багряна преминава през нова фаза и във връзка с обществената действителност у нас. Поетесата прониква до границите на несъвместимото: — идеала и реалността. И в „Сърце човешко“ тя не демонстрира такова жизнерадостно светоусещане, както във „Вечната и святата“ и даже в „Звезда на моряка“.

През 30-те години е изпълнена с предчувствия за обществени бедни. Опасното развитие на събитията пред Втората световна война не остава без влияние и върху нейната мисъл.

Багряна не е от онези поети, които леко се мятат от една крайност в друга, от едно умонастроение в друго, противоположно. И все пак в лириката ѝ се промъкват сега нови елементи. В нея се чуват нотки на трагизъм, на отчаяние, даже на песимизъм. Равновесието е нарушено. Онова цялостно и хармонично световъзприемане, което е доминирало в младостта ѝ, е вече безвъзвратно накурнено. Как да се умие в извора на живата вода, как да се пречисти и намери вярата си в човека, когато бушуват наоколо тъмни сили и натрапват чувството за безперспективност? Някакъв мъдър глас ѝ подсказва, че там някъде, на северозапад, в сърцето на обичаната от нея Европа зрее страшното и разрушително дело на войната. Започвата да се свързват личните ѝ бедни с повдигнатите от действителността въпроси.

В цикъла „Животът, който исках да бъде поема“ тя изповядва съмнението си, разочарованието си, страха си от живота. Този цикъл принадлежи към онези автобиографични творби, които придобиват характера на една голяма духовна равностетка. Завършил е кръгът на безгрижното ѝ себеподаване, усетена е страшната трагичност на човешкото ѝ битие — невъзвратимостта на годините, загубването на младостта. И някакви потаявани обвинителни гласове на съвестта са заговорили сега с нова сила. Поетесата е в борба и със себе си, и със света, с онова, което е отвън и което като неизменно разрушително начало ѝ отнема илюзиите.

Обстановката, при която е произнесен монологът „Животът, който исках да бъде поема“, е някаква чужда станция. Наоколо тече огромен шумящ в себе си свят, затворена в него, едновременно и пленена, и отчуждена от него, поетесата тръгва по въздушните пътеки на спомена и навлиза в тайните на сърцето си:

Луната изгря като огромен часовник на непозната станция.
Небето засия като стъклен покрив над перона ѝ.
Шумете край мене тъмни, мистични гори,
трепайте над главата ми, далечни, чудни звезди!
Докато чакам да тръгне последният трен от тази спирка,
искам да прелистя набързо, като джобен пътеводител,
ситно написаните листове на миналите години.

Тя търси в себе си причината за личното ѝ разочарование. Пита се защо я е изоставила златотъдрата богиня на младостта, защо е обречена да съхранява в себе си миналото само като шепа бездушна пепел. И ето отговора за незаздравените изживявания, за трагизма, който я унищожава.

Цял живот чаках — над купа на изпепелените сънища,
роден от пламъка,
да изникне огнения феникс на любовта
и, сред битпазарските лавици на живота,
като самоцветен камък
да блесне истинският елмаз на едно сърце. . .

Цял живот тя не е намерила този самоцветен камък. Този „елмаз“ е бил само идеал, само мечта, тя го е носила не в сърцето си, а в своето въображение.

— Младост моя, разбила се на прах в скалите на живота,
сънища, минали като филмова лента на бялото платно на челото ми!
Смея се и плача, като помисля какво чаках,
и какво дочаках!

Тази духовно опустошена Багряна, в чието слово тежко се наслагват черните песимистични бои, не познаваме даже и в „Requiem“, където избликват стон след стон. Отчаяние, неверие и изгубено равновесие, пропаднало царство на хармониите и на красотата — всичко това го има в „Животът, който исках да бъде поема“:

Толкова огорчения и разочарования изпитах в своя живот,
толкова светли пламъци бидоха засипани в пепелта на измяната,
че мисля — не само в моето сърце, но и никъде в този свят
не расте вечно бялата лилия на благовещението. . .

И пак повтарям, тази изповед се прави на фона на големия свят, привличал сърцето ѝ, при новите възможности на случая — този драговолен сътрудник на човешкото сърце. Багряна не стига до мрачните на непрогледния песимизъм — в последните акорди на цикъла звучи ведрост, проглежда към небесна синина:

И все пак е животът свиден и примамлив,
дори тогава, когато като твоя е безкрайно тъжен.
Човек, доде е жив, се лъже,
а всеки носи своя кръст в света поднебен
и гризе своя жребий като хляб насыщен.

Откъснала се от лентата на своето минало, поетесата тихо възкликва:

Над новия си път, над релсите, запели като струни,
не грее ли пак новата надежда, като новолуние?

В „Животът, който исках да бъде поема“ са изповядани мисли, загатнати или недоизречени в други стихове. Смушението е получило тук своя най-сгъстен, най-дълбок израз — като страх за бъдещето и като начално неверие в своята звезда.

Но през 30-те години са безпросветни и историческите далечини. Все повече хората из народа и интелигенцията надалече или близо около Багряна се замислят накъде водят пътищата на историята. Умът на поетесата, изострен от движението, несвикнал да върви по утъпкани пътища, също пита. Нейният човешки опит е предимно индивидуален, тя се е борила със себе си и с боговете си за своя личен идеал. Мисли за съдбата на родината обаче са заливали неведнъж съзнанието ѝ. Индивидуалната несполука, личната драма я правят почувствителна и за надеждите и копненията на другите. Изпепелила много блянове, мъдра и аналитична, Багряна дири отговор на подсказани ѝ от историята подозрения. Тя по-ясно вижда сенчестите страни на живота, слънцето се крие там някъде, зад облак, мечтите са изпепелени. Сега накъде? Монологичната ѝ реч става естествена форма за израз на съмненията ѝ. Тя се изпълва с постоянни питания, с разсъждения, сякаш поетесата се стреми да изчисти от съзнанието си натрапчивата постоянна болка. Избликват настойчиво мисли за скоропребитостта на живота, появява се съгъстващо страданието примирение:

Като луд скиор летя моят живот
над пропастите, върховете, преспите и сипеите.
Трошиха се ските, премръзваха ръцете,
алени, топли капки кръв от разбитото чело
оросяваха белия сняг.
Всичко минава.

Неспокойният поток на мислите завършва с кротка трогателна въздишка. „Всичко минава“. Ще преболеят скърбите, ще се завърти дискът на живота, ще приближи досадната и отблъскващата черна неизбежност. Споменът е само като временен спасителен пристан — но от него не блика жизнерадост, в него е приглушен от болката смехът на младостта.

Виденията стават все по-отвлечени и метафорични:

Паметта запалва своя рудокопачески фенер
и задълбава в пещерата.
Загоряват под светлината на мъдростта преобразените,
като че оживели,
сталактити и сталагмити.
Но не, приятелю мой, те са все пак само вкаменелости
а не живата вода,
която ги е творила!

Рудокопаческият фенер в пещерата на спомените — алегорика на едно рефлексивно съзнание, което се е отдалечило от мощната, виталната, земната си сензитивност. Непосредно реалното, материалистическото впечатление е подменено в пещерите на поезията от алегорията и символа. Поетесата като че е позабравила преклонението си пред петте човешки сетива, отказала се е от наладата, която ѝ е доставяла бликащата им жизненост. Тя ги подменя ту с находчивото остроумие, ту със сложната плетеница на мисълта. Когато изчетете някое стихотворение из „Сърце човешко“, понася ви вълната на рефлексивното чувство и ви обсебва хрумването за едно ново изкуство в писане на стихове. Образът се изгражда донякъде както в лириката на Яворов от периода на „Безсъници“ — с отвлечени орнаменти, които, като стават облекло на мисълта и на чувството, нямат свое конкретно битие. Телесното е само символ, то е само образ на духовното и няма реален живот.

Избухна вятърът на младостта,
наду
платната...
И пълноводieto на страстта
заля съмненията...

И моята душа се пак разтвори
за светлината. . .
Като факир засвири флейтата на любовта
и усмири
отровните змии на мисълта
и угризенията
и ги превърна на венци от цвете,
изплетени
пред твоите нозе.

Наистина, Багряна е вече доста друга — съпоставена със себе си, със своя предишен земен и емоционален стил. Нейната мисъл дава широк простор за изява на многозначността на словото. Стихът ѝ не е така синтетичен както преди. Сега преобладават философската преценка на света, дирещата мисъл, съмнението, незадоволеността и с тях цялата образна система се променя, както се завъртат ония огромни телескопи, които прислушват вселената („Съизмограф на сърцето“). Някога тя бе писала възторжено и леко:

Летете — радостни или омразни,
и делници, и празници. . .

Тя обещава, че не ще ги смята, тези дни, литнали от сърцето ѝ като гълъби сини и бели, литнали някъде в безкрая като към предначална цел. . .

Сега се чува тъжно приглушената въздишка:

Един след друг се нижат дните —
един от друг все по-безлюдни,
и все по-ниско на везните
натегва черното им блюдо.

Понякога само проблесне лъч, небето засияе, отразено в гладкото море — згоряла е предишната надежда.

Но то е миг, и дважд по-черна
над тебе вечерта се свежда,
и по-горчива и безмерна
невярата те обладава.

Двете стихотворения са израз на паралелно поставени, на съвсем различни душевни състояния. Деветостъпният ямб на първото лети стремително, с възторжена лекота. Деветосричният ямб на второто е по-многотонен, със съдържани вътрешни паузи. Каква разлика в произношението на двата стиха.

Летете — //няма да ви смятам
Един//след друг//се нижат//дните.

В първия ударенията сякаш се заличават, във втория те са усилено „удвоени“, за да предадат по-внушително, по-акцентувано горестното чувство. Нашата голяма поетеса е създавала две различни форми в еднаквата стихова стъпка и еднаквата — по външно определение — тема.

Драмата ѝ не произтича само от това, че са преживени лични загуби, разлъки, че са неосъществени любовни блянове. Покрусени са нейните идеали, много високи, за да бъдат реализирани от тогавашната действителност. В своя стремеж към жизненост и човечност тя среща неразбиране. Нейната вътрешна свобода се ограничава от мисълта за преходността на всичко земно. Преследва я жестокостта на неумолимото време, отнело една по една илюзиите.

До крайностите на песимизма Багряна не достига, нейната жизнена сила още струи и тя композира лирически творби, в които е отпечатана известна близост с предишното. В тях има и ведри послания към съвременността, и потаени в контекста надежди за непогубен напълно живот. Но. . .

Но в това сложно душевно състояние Багряна е свидетел на събитията от Втората световна война. Помавана от своята голяма хуманност, изповядата

неведнѣж своята обич към света и хората, към черния им труд, към простите им радости, тя е изпълнена със съмнения. В какво да повярва, накѣде да се устреми? Към тия прости хора, които бе обичала, чисти, лѣхнали я с мириса на земя, на труд? Или към техните притеснители, високомерни, безродни про-
стаи, „аристократи“ и чужденци, насилили земята ни. Колкото и да беше космополитка по настроение Багряна бе българка по възпитание и по кръв. През съмненията ѝ неизбежно блика здравата, потомствената българска бун-
товност. Тя въстана срещу насилието и измяната, срещу грандиозната заплаха за човечеството, надвесила се като тъмен облак — апокалипсиса на войната. През 1943 година Багряна написа може би неочаквано за някои свои любители най-политическото си стихотворение. То е онасловено „Клоунът говори“. В него сочи пряко кой е клоунът на световната сцена — „великият“ диктатор на Централна Европа. В полуеипичен стил с хиперболизирана образност и със съвсем свободна ирония Багряна разгрѣща съдържанието на това свое най-язвително, саркастично произведение.

Ето как е обрисувала демонизма в портрета на „великия“, превърнал Европа в ужасен лагер на смъртта:

Великанът-клоун е великолепно гримиран —
има заразително кървава усмивка
и некапващи сълзи под очите.

С привидна наивност, уж малко лекомислено в тона на панаирджийските ви-
качи тя говори за изненадващите фокуси на клоуна — за да ни възсепне след
това с грозната и внушаващата страх истина:

— Представлението почва, господа!
Заповядайте, заемете си местата,
Това е най-големият цирк досега,
голям е колкото земята

Представете си господа:
Хипнотизатори повеждат милиони тѣлпи
и те влизат в огъня с отворени очи.

Отвъд хипнозата и ентузиасираната възбуда са истинските чудеса:

С едно вдигане на магесната прѣчица,
в морето блѣвват огнени чудовища,
водата и въздухът се запалват —
о, каква невъобразима илюминация
осветява, хора, лицата ви.

Истеричният илюзионист извършва и най-страшното чудо: той разделя близки
хора и ги хвърля един срещу друг:

С едно биене на детско барабанче,
вие мѣлвате, онемявате за миг,
а после заговаряте на неизвестен език
и не се разбирате с баща си и майка си.

И накрая, все в стила на панаирджийската врява и на цирковата реклама по-
тесата обобщава мисълта си за страшното, трагичното, несъвместимото с чо-
вешкия морал:

И още много невиджани и нечувани чудеса
стават пред очите ви, господа,
и това не ще струва нищо почти,
освен може би — живота ви!

Живо, с демонстративно акцентуване върху жалкото и нищожното у „великия
човек“ и с една вторична символизация — иронията за лицето и поведението
на клоуна — авторката създава гротесковата тъкан на тази единствена по
характера си нейна творба. Сериозното и значителното се е преплело с фар-

совото и комичното, за да ни подсказже страшното в събитията. Опора, за да се довери на критическото си чувство, тя е намерила в своята интуиция, която всякога я увежда в същественото и жизнено значимото.

По време на войната Багряна болезнено изживява несигурността и на народността ни съществуване. Тя се вълнува от фаталната неизбежност хората да се изстребват взаимно, за да разрешават големите въпроси на епохата. В стихотворението „Тревожна пролет“ (1942) тя пита:

Сред този сватбен празник и ликуване,
когато всяко семе изкълнява,
и всяка жива твар зове и люби,
каква ще бъде нашата наздравица?

Така ли все, откак светът светува
и до скончанието на земята,
бушувала е бран и ще бушува —
тъй както кърши вихърът гората? . .

Багряна вярва в правдата на нашето време, поддържа неговото обединяване. Тя следва в своята искрена вяра традициите на голямата ни литература от Вазов до Йовков. Но нея я измъчват угризения на съвестта, тя долавя, че освободената част от нашата родина ни е „дар“ от нечисти ръце.

*

Творчеството на Багряна не познава продължителни паузи като това на други поети от нейното поколение. За нея не съществуват дълги сънливи състояния. Тя не знае липса на воля и план. Непрекъснато отключва нови извори, изпълнена с нови вълнения и размисли. Не се изморява от изживяното, не се чувства опустошена от преминалите урагани и от тежките спазми на изстраданото. Творческата ѝ плодовитост говори за духовна сила, за непобедима гордост у едно толкова изстрадало сърце. Светлата струйка на надеждата живо се промъква у него и когато бродят наоколо трагични сенки. От загубата на близки и обичани хора, от изпитанията на които малцина биха издържали, тя черпи жизнена сила — защита срещу болката и разочарованието. Всеобичащото ѝ сърце е отворено отново и отново за живота.

Бои се само от едно — да не пресекват тия обновителни струи, да не пресъхне пламъкът на вдъхновението и на любовта.

Ти само, огън горящ в моя дух, не загасвай,
ти само, извор клокочещ в сърцето, не спирай,
ти само, обич, която мистично опасваш
моя живот — до последния миг не умирай!

Тоя ведър вик на живот у нея е израз на вечната ѝ младост, на чистата и свежата сила на емоционалността ѝ. Въпреки самотата и отчуждеността Багряна вярва все в непресекващото движение, във вечната динамика, в незагасващия устрем на мисълта. Тя враждува с покой и сега, умъдрена от страданието си, приела у дома си като нежелани посетители грижите и житейските беди. Тя съжалява отново лишението от пориви, застоялите в блатото на своето битие, неспособните да се радват на живота, на явните и на скритите му дарове. Тя е все увлечена от потока на своята духовна сила — тя е някаква расова еманация на нашата жизненост, на гордата и утвърдилата се вяра в извечната предумисъл на живота.

*

Сближаването ѝ с победилия народ през 1944 година стана просто и естествено. За нея изведнъж засияха над континентите петте звезди на новата рево-

люционна епоха. И то не като преходно настроение, а като сигурна, потвърдена от изтеклата народна кръв истина. С поетичния усет на обновен човек Багряна подлавя лирическата тема на съвременността. Сборникът „Пет звезди“ (1944—1953) се открива със стихотворението „Големият ден“. Поетесата е подбрала сполучливо определението — не великият ден, това е твърде изтъркано, не грандиозният ден — това е прекалено надут и ефектно, а Големият ден, който ни изпълва с впечатления и патетични и скромни, и вдъхновени и прости като делата на хората, победили смъртта. В този голям ден се виждат точно координатите на историята:

На календара нов, през вековете,
ще грее тази дата с ален плам.
Вий, бъдещи правнуци, ще четете
в историята за деня голям. —

За оня ден, когато от Балкана
заслизаха народните чада —
останалите живи партизани —
с ликуващ вик за нова свобода. . .

Когато тук съветската лавина
засвятка с алените си звезди
и втори път спасената родина
въздъхна с изранените гърди.

За тази лирика Багряна би могла да се сравни с Вазов, най-типично жизненият поет на нашето племе. Съпоставката е съвсем уместна, когато се зачетат стихотворения като „До моя син на фронта“. В него майката благославя боеца, както би го благословила и родината. Тя е овладявала неспокойния пулс на сърцето си, съдържала е въздишката и сълзите, за да му изпрати своето и това на родината свето послание:

Аз вярвам в теб и в твоите момци
със вярата на целия народ —
и тя ще ви закрили, храбреци,
във похода към правда и възход!

Тя чува страшния и свръхестествен тътен на боя, представя си блясъка, озарил дулата на оръдията, вижда щурма на бойците, кръвта им, напоила земята. И възкликва напълно в духа на Вазовата традиция с бодро чувство и порив на надежда:

Не, стиснали зъби, тъжим ний отдалече —
ний — майките, сестрите, вашите жени. . .
Но подвигът ви жертвен — споменът ви вечен —
ний знаем — път проби към бъдещите дни!

Тя вярва — ще свърши тази мъчителна борба и светът ще отдъхне, ще се възори голямата справедливост.

В тия си творби Багряна се възвръща към строго измерената форма на четиристишието, отказва се от успешно разработения от нея свободен стих. Като че ѝ става необходима по-простата и повече разбираемата реч. Към ясни образи се стреми въображението ѝ тъй като не го увличат задморското и екзотичното, тъй като пред него не играе трепналата измамно *fata morgana* на миражите. То е обърнато сега не навътре, към интимния свят на поетесата, а навън, към ставащото в живота, wśród народа и обществото. Поетесата е изоставила пенливите чаши, прелели от радости и горчивини. Тя носи дарове на другите, сочи знаците на надеждата, благославя за подвиг:

Пороите прииждат и оттичат:
събират, кършат, влачат в своя път,
но мине бурята и песен птича
там прозвучи и разцъфти брегът.

Война е днес — на гибел и победа.
В гигантския двубой гори светът,
но младите бойци в смъртта не гледат,
те гледат, с пламнали очи — отвъд.

Такива превращения са възможни само у голям поет. Градивна мисъл, вяра в новото, във великата народна свобода огряват сега творчеството на поетесата. Тя разбира — народът не греши в делата си, там, при него, е цялата истина и цялата любов и цялата човечна доброта.

Без мъчителни лутания и без излишни укори на съвестта Багряна оживи още младата си душа с надежди. Тя се научи да гледа ведро марша на младостта. Той е като изгревът, що сменя сънливите видения на миналото, той е като пролетта, която размразява мъртвилото на леда. В лириката ѝ се появяват маршови стъпки, зазвучават нови песенни нотки, тъй като ритмично звуковите елементи са в единство с устременото към бъдещето време. Словото става ударно, бодро, аранжирано в стила на песента. Стихотворения като „Маршът на младостта“ са готов текст за изпълнена с бодрост масова песен. Достатъчно е да се върнем с две десетилетия назад, да усетим горещия дъх на онези трескави години — 44, 45, когато народът бе излязъл на улицата, за да се нарадва на победата си, за да възвести великата истина на новото, което започва в живота му, за да разберем и цялата патетика в тогавашната лирика на Багряна.

Бих я нарекъл направо политическа лирика, която увлича Багряна, като в общия хор гласът ѝ звучи със своя тембър, разнообразява масовите песни, които пръскат искрите на въодушевлението от страниците на печата. Във въздуха се носеха семената на новото, ехтяха призивите на труд и героика. И Багряна вярва в ставащото. Тя написа стихотворение за смъртта на Димитров, друго за новото ухание на първи май. Зряла в мислите си, освободила се от тъгата по ненамерената златна птичка на щастието, тя с широк замах отключва изворите на хуманното си вдъхновение. Нов жизнен опит ѝ подсказва сега, че човешкото е в тенденциите на времето, че бушуващите революционни страсти са отглас на много и многогодишно народно страдание; че на сцената е простият, обикновеният човек — войник, работник или жаден за прометеевски подвизи младеж. Без да преминава през горилото на класовите битки, Багряна усеща климата на новото и това стопля лириката ѝ. Не много основателни биха били твърденията, че през тия години тя е само „оратор“, а не поет с нов костюм и нова роля. Че творчеството ѝ, спечелило обичта на народа, не притежава вече аромат, колорит и красота. В бурната динамика на времето Багряна не можеше, като открива новото естетическо съдържание, да не протръби и като военен херолд надеждите на хората, възторга от героиката. По този път тя стига постепенно и до онази вгълбена автобиографичност, която изпълва лириката ѝ вече през 60-те години и прозвучава като нова мъдрост и знание. Честното насочване към съвременността с пламенните строфи за Отечествената война, за руската жена, за строителите на Димитровград бяха подстъпите към прекрасните, написани по-късно цикли за Бояна и Бразилия.

Бързото ѝ преориентиране имаше своите предпоставки. Те са в лириката в началото на 40-те години, когато сърцето ѝ като чувствителен сеизмограф отмерваше трусове в Европа и на Балканите. Тя регистрира още тогава чувствата си, извикани от заплахата, надвиснала над света, в стихотворения като „Рождество 1942 година“, „Бранна зима“, „Мост“, „Херкулес на XX век“. Тя още тогава предусети и възможностите на грядущето:

Дни съдбовни са днес. Който тях надживей, не погине —
рождество ще дочака — на новия утрешен ден.

Привързаността ѝ към обикновения човек и към неговите болки я сближи непосредно с народния колектив. Лириката ѝ по прости пътища стана съзвучна

с всяка тръпка на земята ни, с всеки порив към доброто у народа. Душевните състояния на Багряна, скрити зад не дотам сполучливата понякога форма, са голяма находка за психолога на времето от края на 40-те и началото на 50-те години. Защото в тях и в изживяванията на поетесата има много съчувствия и антипатии, отправени в строго определена цел.

*

Към края на 50-те и през 60-те години Багряна се възвръща към началото обновена, същата и различна. Тя ни води към всякога обичания от нея свят на природата. Тя се възвръща към неговото лоно, както Фурнаджиев в стихосбирката си „По пътищата ти вървях“, и достига отново голямото равнище на своята лична изповедна лирика. Умьдрена от своя опит, освободила се от буйната младежка възторженост, поетесата дава простор и на гражданската си съвест, и на интимните си изживявания. Нейното чувство е вгълбено и успокоено. То е като благослов на живота от сърце много изстрадало, но запазило здрава жизнеността си. Чувството ѝ е понякога елегично, ала без упадъчни нотки. Дълбоко в себе си Багряна запазва своята влюбеност в живота, своето неударжимо преклонение пред пламналото в момента изживяване, грабнало я в шемета си. Но сега годините са оставили своята следа. Любовта е станала привързаност, копнеж за дружба и за общ духовен живот. Пак фаталната случайност ѝ отнема другаря и тя посреща удара на съдбата си с нови прекрасни стихотворения-възпоминания. Тъкмо в тях, през елегичното си чувство, тя се възвръща освен към себе си и към света на природата. Нейната къща е в Бояна — един дом всред свят, по-различен от този на града. Там лудуват зиме ветровете. През пролетта там нахлува птичий свят. По лехите и в двора бликват цветя и треви. Нощем небето там е по-дълбоко, звездите са по-ярки, а утринните са като водопад от светлина. Всичко това завладява сетивата и въображението. То пълни с тихи радости сърцето и става особено необходимо след новите удари на живота. Мъдрото спокойствие на скръбта ѝ черпи сили, за да се запази от допира с природата. Багряна възпява в ярък пластичен стих този свой планински дом, оприличава го на кораб, запътен всред пенливите води на ново битие:

И очи разкрила към простора,
вгледана в морето от мъгли,
тя е сякаш спряна на котва кораб,
с мечти — островърхите ели.
(„Къща в Бояна“)

И в покоя мисълта ѝ намира тревожната одисеевска образност. Там горе поетесата среща утринта като предназначение за младост, която ведро и спокойно ще премине своя ден. Радват се сетивата ѝ на оросената трева, на огромния небесен купол, потънал в синина, на близкия полъх на вятъра — и се събуждат за живот. Всичко наоколо ги зове към дейност и поддържа живата размисъл, съкровения разговор със себе си. В различни стихотворения „Земята, внучката и аз“, „Късна есен“, „В зимна буря“, „Вечер“ не пресеква този разговор със себе си и с околното. Той ни издига в сферата на чистите съзерцания на поетесата, прави ни свидетели в храма на душата ѝ на трогателно благородни изповеди. Възвишена човечност властвува в укротеното поетично сплитане на впечатления от природата със спомени, с лични болки:

На моя праг вечерницата слиза
и през разтворената ми врата
нахлува хлад — от планината бриза.
Как неусетно идва вечерта.

Как неусетно се съгъства мракът,
изпълнил и сърцето и домът —
пред който твоите стъпки ме не чакат,
нито успяха да проправят път.

И още:

Слухът се вслушва все така напрегнат
за думата, пресекнала напред.
Откъснати от твоите, все тегнат
ръцете ми като кована мед.

Цитирам все от чудния Боянски цикъл, толкова пластичен, изпълнен с толкова благоухание и написан с толкова рядка простота. У поетесата отзвучават състояния на природата, но така, че стават дъх и стон на душата ѝ. Заключени в тесния свят на своя дом, тя живее чрез спомена, чрез вълненията от промените в природата, чрез малките и големи радости, вдъхнати от разпукналите се дъстенаца, от априлската синева, от огромното, вечното спокойствие на планината.

Най-добре своето вглеждане и вслушване в себе си и в света наоколо Багряна е изразила със стихотворението „Кладенец“. Всъщност това е и символът на нейния сегашен, текущ умъдрен живот, един изблик на голямата ѝ поетическа сила. Тя оглежда себе си чрез образа на кладенеца, изкопан в двора. Присмивали се хората, когато работниците с труд къртили земята за една ненужна старина в новото време. Но кладенецът запазва живителната влага, когато засъхват кранове през лятото, когато се пукват зиме тръби. Той е като малък оазис в околния свят. Той е като сърцето ѝ. Отвори ли денем тежкия капак, слънцето се спусне от зенита, птичка прелитне от небето в него, поръси го с цвят буйният южняк. Отвори ли го нощем в него мине пътник облак или се отрони звезда—сълза невинна, или пък луната хвърли платинения си диск в светва пълна в облака дълбина.

Да, той е наистина като сърцето ѝ.

В моят кладенец
Дълбок
и чист,
и жив.
И неговата тишина е пълна
с любими гласове
и с детски вик щастлив.
Загубя ли се,
свеждам се над него,
в дълбочината своя лик подиря
— и винаги отново се намирам —
и в зимен мраз,
и в непосилна жега. . .

Този кладенец — разказва поетесата — я възвръща и към детството ѝ в Сливен. Бих прибавил: и към целия онзи живот, който е преминал през душата ѝ — с вяра и възход, с мисли и вълнения, извикани от тъжно и радостно странстване по света, с тревожно и молено почукване на чуждата врата в снежна виелица, с мъчителен изстраждане на все нова и нова раздяла.

Поетесата прилича на бедняк, богат със спомени, скрил се в своята хижа, за да обхване голямото, неизмеримото си минало, за да потисне с мъдростта си болезнените взривове на неспокойното и ненаживялото се сърце. Такива асоциации извиква у читателя тази чудна творба. Защото „Кладенец“ е от рядко хубавите стихотворения в българската лирика, от бисерите в творчеството на Багряна. То ви вика да го четете отново и отново с изтънчеността на формата. То е от стихотворенията с вечна поетична стойност, защото ѝ напомня нещо вечно и неотменно — денят, наклонил се към своя заниз, след като е издъхнал

зарята, красотата, която преминава през живота, бурите, вълнували човешкото сърце, преди да стигне то до мъдрото спокойствие на презрението.

*

През годините, когато Багряна създава творбите, включени в сборника „От бряг до бряг“, родолюбиво чувство изпълва лириката ѝ. И то не само като обич към земята ни и нейната красота, а преди всичко като общност и солидарност с народа. Случаят отново отвежда поетесата в екзотична страна, всред чужди нам цивилизации — в Бразилия. Отново блика неповторимата ѝ дарба за поетическо разбиране на далечното и непознатото. Тя има очи за пейзажа на тая земя, за красотата ѝ, пламнала като червените цветове на фламбойана, тъмна и тайнствена „като неразкрита лилия“. Но сега в сърцето ѝ стои най-вече родната земя. Чуждият свят ѝ доставя някаква огромна наслада и я изпълва с радостните тръпки на голямата ѝ обич към родината. Далече през океаните, край сините плажове и фантастичните гори, в шумните градове Багряна среща свои съотечественици, нещастни пришълци, потиснати от чуждия свят. Тя тълкува изживяванията им, разнища съкровенията им копнежи, разбира мъката им и оная голяма житейска игра, която им е дала лъжливо щастие и е отнела родината им. Едно огромно страдание дълбае душите със спомена за скрити образи, неизтрети от тях. Крайгълен камък на „Бразилски цикъл“ е стихотворението „Уiski с лед и сълзи“ — трогателна изповед на заплакало по родината сърце, силна психологическа драма с проникване едновременно в сегашното и миналото. То, като другите стихотворения от „Бразилски цикъл“, е пронизано и от личната изповед на поетесата. Външното, срещнатото в далечната страна чуждо страдание подтиква вътрешното, отдалеченото от повърхността родолюбиво чувство на поетесата. Мисълта ѝ не може да се откъсне от ози български свят, който топли духа ѝ. Тя не желае щастieto, което дават чужденците, чуждото богатство и златната мрежа на спекулата. Сърцето ѝ е препълнено с родината и даже временното отдалечаване от нея зазвучава в тиха носталгия.

Митовете на чуждата цивилизация вече не властвуват над ума на Багряна. Скиталческата ѝ жажда е по-скоро духовно желание да познае чуждото с гордостта на представителка на една земя с необикновена красота, земя, събрала волята си за преобразяване.

В стихотворението „Уiski с лед и сълзи“ стои тъкмо големият въпрос за щастieto. Може всичко да притежаваш — богатство, кола, борсови акции, онова, с което владееш другите. Но щастieto, човешкото щастие ти е недостъпно, щом си загубил живата кръвна връзка с родната земя. Изгнаникът, за когото разказва стихотворението, изповядва:

„Знам, никога оттук не ще замина
и вече никога не ще усетя
пръст родна под нозете си.
Не, нямам,
нямам вече аз
родина. . .“

За миг се вираш в мене с поглед мътен,
изпълнен с влага,
главата ти се свежда все по-ниско,
ръката ти трепереща посяга
към чашата кристална —
от слънцето

в отблясъци спектрални.

И вдигаш я,
и гълташ — жадно, бързо. . .

Ето, това е чашата унски с лед, в която се втича ручейчето на сълзите, в което капва трагичната носталгична болка по загубената родна земя. Дълбокият призив на рода трови съзнанието, разкъсва сърцето. Този глас на болка и на сладостна отрова не може да бъде заглушен. Той е исконната, вътрешната същност на човека. Багряна го е разбрала и под напора на своята велика любов към дома и родината го е направила главна тема на своя „Бразилски цикъл“. Там, всред чуждото, сърцето ѝ топло бие все за онази малка българска земя, която е оставена зад морета и планини. Колкото и да са ненаситни очите за нови ширини, за нови небеса и ново слънце, то, сърцето ѝ е свързано като с магия с оня край, където е забило за пръв път. Чуждото с пищните си климати и флори, с огромните си съвременни градове не може да победи онзи задъхан ритъм, с който зачестяват ударите му от споменаването само на родината.

В стихотворението „Носталгична любов“ изплува образът на българина чужденец с двете сини очи, които учудено са се възряли в нея, сякаш е долитнала от нереална страна, цял в тревога, объркан. Защото тя носи дъха на тракийските житни полета

и на здравец балкански,
какъвто ти в детство бе брал.

Защото през нея е видял приближени до себе си двете: безутешната си майка и своята мъртва сестра. Защото през нея е прозърнал в неясната далечина обновената родина:

И потиснат дълбоко,
и може би вече загаснал,
в тебе нов носталгичен копнеж
като гейзер извря.
(„Носталгична любов“)

Багряна завършва един цялостен поетичен кръг: любовта ѝ към родината, още патриархално изостанала, проста и небогата, с черковни кръстове и селски пътища пламти в първите ѝ стихотворения. Идва жаждата по чужди страни, задъханите изживявания пред непознати красоти, в железните лапи на големи градове. И сега тези великолепно малки поеми, посветени на носталгичното чувство, на вечното завръщане към родината. Родината, първата и последната любов, незагаснала всред ярките цветове и аромати, всред модерните градове и приказния тропически климат.

*

Багряна възвърна на нашата лирика ония духовни стойности, които бяха загубени с безплътната лирика на символистите. В нейното творчество езикът става млад, жив творец и на възторжени състояния, и на огнена трагична страст. Това творчество материализира мечтата да се изживее, обхване и опознае светът. То е и съвест — оголена жица, по която тече опасно коварният ток на неверието към себе си и другите. То ни увежда все в напрегнати психологически състояния, всякога току-що протекли, наситени с нетърпението и тревогата. В него, разлистило върху корена на огромно дарование, са заключени изживявания, събирани по изключително богат духовен път.

Багряна възвърна и яснотата на нашата лирика. Тя заздрави слуха ни за точни асонанси и алитерации, без да го лишава от силното въздействие на звука. Чрез магическата мощ на вокалите и с приятното уравновесяване на самогласките звукът в лириката ѝ винаги ясно асоциира силно и напрегнато чувство. Тя не си служи с разкъсан синтаксис, с асиметрични конструкции, отбягва звуковата неустановеност и безплътните звукосъчетания и всякога

създава ясна вътрешна перспективност на своята творба. (Колко често у Лилиев се губи онова, което иска да ни каже в усложнени музикални вариации и как липсват у Багряна неоформени рефлексии и ненапълно проявени картини). Човешкият ѝ опит е неизмеримо богат: и с ренесансови изживявания, и с жаждите на модерния Одисей, приотливал бездните на света в сърцето си, и с възвръщането към българското и съвременното му звучене и в по-старите му стойности.

Багряна ни учи да възприемаме лириката ѝ като изповед, и като действие. У нея всичко става, всичко се извършва, а и самото съзерцание е живо, напрегнато, неизчистено никога напълно от елемента на делото. Една голяма поетеса не само в границите на нашата литература, а и в мащабите на световната поезия, каквито са имали или имат малко народи на земята.